

FACULTEIT LETTEREN
TAAL- EN REGIOSTUDIES

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN

ZELFMOORD VAN WEDUWEN IN HET LATE KEIZERRIJK

Een zoektocht naar verdoken macht

Promotor : Prof. Dr. Carine Defoort

Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad
van Master in de sinologie door :

Sofie Van Breuseghem

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
1. <u>Inleiding</u>	2
2. <u>Inwijding in het onderwerp</u>	3
2.1. Zelfmoord in Chinees perspectief	3
2.2. Aanzet tot verder onderzoek: T'ien Ju-k'ang	5
3. <u>Dieper onderzoek naar mogelijke aanleidingen tot zelfmoord</u>	9
3.1. Het neo-confucianisme	9
3.1.1. <i>Oorsprong en groei van de cultus</i>	9
3.1.2. <i>Invloed van het kuisheidsideaal</i>	12
3.2. Andere aanleidingen	16
3.2.1. <i>Volksgeloof in (wraakzuchtige) geesten</i>	16
3.2.2. <i>Economische redenen</i>	18
3.2.3. <i>Het familiesysteem en de positie van de vrouw</i>	19
3.3. Zelfmoord: macht of onmacht?	21
4. <u>Op zoek naar alternatieven</u>	26
4.1. Inleiding: vraagstelling en bronnen	27
4.2. De weduwe over haar mogelijkheden	30
4.3. Het pleidooi van de anderen	39
5. <u>Conclusie</u>	49

Voorwoord

In het begin was er niets. Een leeg blad keek me – vanop het scherm weliswaar – uitdagend aan. Laten we eraan beginnen, dacht ik hoopvol bij mezelf. Langzaam maar zeker kwam er orde in mijn wanorde en licht in mijn duisternis: ‘iets over vrouwen’ werd ‘zelfmoord bij weduwen in het late keizerrijk’, en ook het verdere verloop van mijn onderzoek kreeg vorm. Stukje bij beetje kwamen de resultaten van mijn onderzoek op papier. Nu ik de laatste hand leg aan mijn masterproef, sta ik ervan versteld hoe ver ik ben gekomen van dat ene, blanco blad in het begin. Dit was echter nooit mogelijk geweest zonder de steun van een heleboel mensen rond me.

Laat me eerst prof. Carine Defoort bedanken, voor de begeleiding vanaf het prille begin tot een – naar mijn aanvoelen – goed einde. Verder wil ik ook Benedicte Vaerman en prof. Nicolas Standaert bedanken voor de hulp bij het vinden en gebruiken van mijn bronmateriaal. Sara Van Hoeymissen bedank ik omdat ze mijn onderzoek een duwtje in de goede richting gaf. Laat ik ook prof. Zhao Yilu niet vergeten, zij hielp me bij de verbetering van de Chinese samenvatting van mijn masterproef. Ook mijn klasgenootjes wil ik bedanken voor de opbouwende kritiek tijdens het leesseminarie. Maar buiten deze professionele hulp, kon ik ook rekenen op hulp van familie en vrienden.

Papa, eerst en vooral dankjewel voor de verbetering van mijn teksten, evenals voor de praktische afwerking op het einde. Maar ook dankjewel voor je kritisch inzicht in de wereld van vandaag, want zonder dat was ik nooit de ‘strijdbare’ vrouw geworden die ik nu ben. En mama, zonder jou had ik nooit mijn problemen kunnen luchten als het weer eens wat moeilijker ging. Dit geldt ook voor mijn zusje, Eva, die niet alleen dagen naar mijn gezaag luisterde, maar ook de moeite deed mijn werk na te lezen op het allerlaatste moment. Laat ik vooral mijn vriend Bert niet vergeten, want hij luisterde zelfs maandenlang naar mijn gezaag, mijn ellenlange voordrachten van mijn werk, mijn gemijmer en ‘filosofisch gezeur’, en dit steeds met een – al dan niet ietwat afwezige – glimlach.

Ik wil ook papa’s collega Patrick bedanken voor het inbinden van mijn masterproef. En tot slot richt ik me tot Iwan, Debby, Delphine, Tamara, Koen, Witske en Ninke: ook jullie vergeet ik niet. Dankjewel voor alle ontspanning die jullie me, bewust of onbewust, soms op zeer welgekome tijden hebben bezorgd!

En hoewel mijn masterproef een vrij luguber onderwerp behelst, hoop ik dat u, net zoals ik, ergens onderweg in deze tekst of in het leven zal ontdekken dat het leven in zekere zin nooit zinloos of hopeloos is. Ergens aan het einde van de tunnel brandt er altijd een lichtje.

1. Inleiding

Uit een rapport van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) blijkt dat in 2000 wereldwijd ongeveer 815 000 mensen de dood vonden door middel van zelfmoord. Dit komt overeen met één dode om de 40 seconden¹. Uit het gepresenteerde rapport blijkt verder dat wereldwijd meer mannen dan vrouwen zelfmoord plegen². Cijfers uit China laten echter uitschijnen dat er op zijn minst een gelijke verdeling bestaat van zelfmoorden bij mannen en vrouwen, en vaker nog tonen ze een meerderheid van vrouwen die zelfmoord plegen³.

Deze opvallende afwijking van China blijkt niet enkel een hedendaags probleem te zijn. Reeds tijdens de Ming (1368-1644) en Qing (1644-1911) dynastie bleken er veel meer vrouwen dan mannen zelfmoord te plegen. Om dit fenomeen nader te onderzoeken, is het handig eerst het Chinese perspectief over zelfmoord te begrijpen. Daarna nemen we het onderzoek van T'ien Ju-k'ang uit 1988 als leidraad voor deze verhandeling. Hij onderzoekt de mogelijke achterliggende oorzaken van zelfmoorden van vrouwen en specifiek van weduwen in het late keizerrijk⁴. Omdat het onderzoek van T'ien geen volledig beeld geeft, gaat deze verhandeling dieper in op andere onderzoeken uit hetzelfde studieveld om meer te weten te komen over de omstandigheden en motieven van weduwen die zelfmoord pleegden. Hierbij bekijken we zowel de invloed van het confucianisme, als andere aspecten zoals volksgeloof, economische redenen en het familiesysteem. Bovendien bespreken we hoe enkele van deze onderzoekers denken over de macht of onmacht van weduwen in deze situaties. Daarna proberen we via de lokale geschiedenissen (*difangzhi* 地方志) de vrouwen zelf aan het woord te laten, evenals de betrokkenen rondom hen. Omdat andere onderzoeken soms teveel focussen op weduwen die zelfmoord pleegden, ligt de focus van dit onderzoek vooral op weduwen die geen zelfmoord pleegden. Op die manier willen we andere aspecten aan bod laten komen die over het algemeen weinig aandacht krijgen in het onderzoek naar zelfmoord van weduwen. Bovendien proberen we zo de focus te verleggen van de aandacht voor sensationele zelfmoorden naar de meer menselijke aspecten van vrouwen die wel redenen vonden om te overleven.

¹ WHO, 2002, p.185

² WHO, 2002, p.188

³ 13 mannen en 14,8 vrouwen op 100 000 zouden in China zelfmoord plegen. (WHO, 1999) Cijfers uit het WHO-rapport van 2002 laten een minder frappant, zij het in vergelijking met alle andere landen nog steeds zeer opvallend, verschil zien tussen de man-vrouw ratio: 18 mannen en 18,8 vrouwen op 100 000 zouden in China zelfmoord plegen. (WHO, 2002, p.186 tabel 7.1)

⁴ Een vage term die hier voor het gemak gebruikt wordt, en verwijst naar de Ming en Qing dynastie in China (1368-1911).

2. Inwijding in het onderwerp

Zelfmoord is een fenomeen van alle tijden en culturen, maar de morele beoordeling ervan verschilt naargelang de tijd en de cultuur. Ook de motieven om zelfmoord te plegen, kunnen erg verschillen. Daarom is het belangrijk om ons eerst in het perspectief van de Chinezen te plaatsen door te bestuderen hoe zij zelfmoord interpreteren en hoe het begrip bij hen is geëvolueerd. Wanneer dit duidelijk is, kunnen we via het onderzoek van T'ien Ju-k'ang een eerste stap zetten naar de interessante, zij het zeer complexe, materie van onderzoek naar omstandigheden en motieven van weduwen in het late keizerrijk.

2.1. Zelfmoord in Chinees perspectief

Zelfmoord heeft in China – zoals in elke andere cultuur – enkele specifieke kenmerken die ook belangrijk zijn voor het onderzoek naar zelfmoordmotieven van weduwen in het late keizerrijk. De meest belangrijke kenmerken zijn de verbondenheid van zelfmoord met eer en 'eigen keuze', en het feit dat zelfmoord van een sterk mannelijke associatie naar een sterk vrouwelijke associatie is verschoven. Deze verschuiving gebeurde vooral tijdens het late keizerrijk.

Door de verbondenheid van zelfmoord met eer, wordt in de Chinese traditie zelfmoord in de historische literatuur meestal voorgesteld als een sociale of morele daad⁵. Dit staat lijnrecht tegenover de sterke associatie van zelfmoord met psychologische problemen in het Westen. In China wordt zelfmoord zelden als een psychologisch of ziekelijk fenomeen omschreven. Men vindt het dus ook niet nodig dat zelfmoord wordt behandeld via de geestelijke gezondheidszorg, omdat zelfmoord volgens Ji, Kleinman & Becker traditioneel niet gezien wordt als het gevolg van een mentale ziekte maar als een antwoord op sociale druk⁶. China staat niet alleen met deze opvatting. In vele Aziatische landen kunnen we een gelijksoortige opvatting vinden.

Oorspronkelijk was zelfmoord in China vooral een zaak van mannen. Hun zelfmoord had onder andere te maken met oorlogen, corrupte keizers, de overgang van dynastieën en dergelijke meer. In sommige omstandigheden werd zelfmoord zelfs gezien als een eervol ritueel, vergelijkbaar met het Japanse *seppuku*⁷. Indien militairen op het slagveld een nederlaag

⁵ Twee voorbeelden van zelfmoord als morele daad zijn: 1) Qu Yuan 屈原 (332-295 voor Christus), een Chinese dichter die zichzelf verdrook als protest tegen officiële vervolging. Zijn 'daad van morele moed' symboliseert het verlies van legitimiteit van een onrechtvaardige sociale orde. 2) Lao She 老舍 (1899-1966), een bekende Chinese schrijver. Hij verdrook zich in het Vredesmeer in Beijing tijdens de Culturele Revolutie (1966-1976) omdat hij het intense sociale lijden niet aankon. (Ji, Kleinman & Becker, 2001, p.2)

⁶ Ji, Kleinman & Becker, 2001, p.2

⁷ *Seppuku* is de officiële Japanse term voor *harakiri*, een traditionele vorm van zelfmoord door samoerai om hun eer te behouden na een nederlaag. Letterlijk betekende het 'de eigen buik opensnijden'. (Bron: Wikipedia)

hadden geleden, konden ze hun eer nog redden door zelfmoord te plegen. Zelfmoord kon ook een alternatieve keuze zijn voor mensen van hoge rang om publieke vernedering of executie te ontlopen⁸. In de Tang dynastie (618-907) werd deze zelfexecutie ingevoerd in het officiële wetsysteem als een vorm van doodstraf⁹. Wanneer een dynastie ten val kwam, konden (hooggeplaatste) ambtenaren hun loyaliteit tonen door zelfmoord te plegen en zo te weigeren om de nieuwe dynastie te dienen. Ook konden ze door zelfmoord verzet tonen tegen het slechte beleid van een corrupte keizer. In China kon zelfmoord dus een morele grond hebben. In Chinese bronnen uit de derde eeuw voor Christus kan men reeds de samenstelling *xunjie* 殉节 terugvinden: *xun* betekent meestal ‘sterven voor een bepaald doel’ of ‘zichzelf opofferen in naam van oprechte trouw’, *jie* betekent dat sterven voor iemand of iets een morele daad is die bewondering en navolging verdient¹⁰. Hoewel de oorspronkelijke betekenis van deze samenstelling – sterven uit trouw voor het vaderland, de dynastie of het regime – vooral op mannen van toepassing was, werd de samenstelling tijdens het late keizerrijk steeds meer gebruikt voor weduwen die liever hun overleden echtgenoot in het graf volgden dan te hertrouwen of voor vrouwen die voor hun kuisheid het leven lieten. Langzaamaan is zelfmoord in de Chinese cultuur dus overwegend een zaak van vrouwen geworden¹¹. Dit had onder andere te maken met de opkomst van de kuisheidscultus, die eiste dat vrouwen trouw bleven aan hun echtgenoot. Volgens vele onderzoekers was dit één van de belangrijkste oorzaken van zelfmoord bij weduwen in het late keizerrijk. Toch zal dit zeker niet de enige oorzaak geweest zijn van hun zelfmoord. Ook armoede, verlies van een naaste, ruzie met familie of vrienden en problemen met de wet konden tot zelfmoord leiden¹².

Vooraleer de verhandeling dieper ingaat op deze specifieke zelfmoorden in China, is het belangrijk om te vermelden dat zelfmoord van weduwen geen alleenstaand fenomeen is in Azië. In sommige streken in India was het gebruikelijk voor weduwen om zichzelf te verbranden op de brandstapel van hun overleden echtgenoot. Dit gebruik wordt ook de *suttee* genoemd¹³.

⁸ Zo kreeg de grote historicus Sima Qian 司马迁 (163-85 voor Christus) geen toelating voor zelfdoding van de rechter, waardoor hij de vernederende straf van castratie moest ondergaan. (T'ien, 1988, p.15)

⁹ T'ien, 1988, p.15

¹⁰ Elliott, 1999, pp.47-48

¹¹ T'ien, 1988, p.15

¹² WHO, *Summary*, p.20

¹³ Het ritueel kende in India een groot sociaal prestige, maar de ceremonie was verboden voor een vrouw die menstrueerde, zwanger was of niet gemist kon worden bij de zorg voor haar jonge kinderen. *Suttee* was vooral gebaseerd op het geloof dat vrouwen van nature uit seksueel onbetrouwbaar zijn en niet in staat zijn om een kuis leven te leiden zonder een echtgenoot om hen te controleren, een idee dat volgens Anne McLaren en Janet Theiss ook in China grote populariteit kende. (Stein, 1978, pp.253-255; McLaren, 1994, p.5; Brownell & Wasserstrom, 2002, p.58)

2.2. Aanzet tot verder onderzoek: T'ien Ju-k'ang

Male Anxiety and Female Chastity: A Comparative Study of Chinese Ethical Values in Ming-Ch'ing Times van T'ien Ju-k'ang is een belangrijke mijlpaal voor het onderzoek naar de mogelijke oorzaken van zelfmoord bij weduwen in het late keizerrijk, en bijgevolg een goed beginpunt om deze complexe materie op een gepaste manier aan te snijden. Bovendien zijn de kernvragen in het primair onderzoek van deze verhandeling gebaseerd op de conclusies en tekortkomingen uit T'iens werk. Om een goed idee te krijgen van zijn onderzoek, bespreken we kort de stellingen die T'ien naar voor schuift.

Door gebruik te maken van 166 lokale geschiedenissen onderzocht T'ien de redenen voor de plotse stijging van het aantal zelfmoorden bij weduwen en verloofde meisjes, voornamelijk tijdens de late Ming (1567-1644). Deze periode is belangrijk, want uit onderzoek van de dynastieke geschiedenissen uit de Ming blijkt dat het aantal deugdzame vrouwen tijdens die periode 85% groter was dan het aantal van alle voorgaande dynastieën samen. Ook de Qing is een belangrijke periode, want toen werd het aantal jaren weduwschap dat vereist werd om in aanmerking te komen voor een beloning steeds kleiner. Uiteindelijk kon een weduwe na zes jaar kuis zijn een officiële erkenning verkrijgen¹⁴. Deze erkenning hield onder andere een opname in de lokale geschiedenissen in. Bijgevolg kreeg men in de Qing een nog grotere toename van kuisen vrouwen over heel het land¹⁵. T'ien focust zijn onderzoek op vrouwen, omdat volgens hem zelfmoord plegen of kuis blijven om je trouw te bewijzen enkel een morele plicht was voor vrouwen: mannen mochten immers wel hertrouwen¹⁶. T'ien probeert aan te tonen dat tijdens het proces waarbij een weduwe zelfmoord overwoog, tijdsgebonden en individuele overwegingen een grotere rol speelden dan het kuisheidsideaal. Volgens hem is de plotse stijging van het aantal zelfmoorden verbonden met de toenmalige morele, wettelijke, religieuze en culturele factoren, en meer in het bijzonder met de stijging van het aantal mannelijke geleerden die faalden voor de officiële examens. Met andere woorden, zelfmoord van vrouwen is volgens T'ien door een psychologisch mechanisme van plaatsvervangende moraliteit verbonden met mannelijke angst, angst die veroorzaakt werd door sociale en morele druk om 'aan de norm te voldoen'. Door deze vrouwen te prijzen voor hun deugdzaamheid,

¹⁴ Voorheen moest een vrouw voor haar 30 jaar weduwe geworden zijn en celibatair blijven tot na haar 50 jaar. (Mann, 1997, p.23)

¹⁵ T'ien, 1988, p.40

¹⁶ Volgens Susan Mann is het mogelijk dat het idee van een trouwe weduwnaar (*yifu* 义夫) een nieuw prestige verkreeg in de Qing periode, maar grondig onderzoek van lokale geschiedenissen heeft geen bewijs opgeleverd dat trouwe echtgenoten werden geëerd tijdens de Qing. (Brownell & Wasserstrom, 2002, p.113 noot 10) Volgens Elvin onderging de term *yifu* wel een betekenisverandering tijdens de Ming: oorspronkelijk sloeg de term op een familie waarbij verschillende generaties onder één dak leefden, maar tijdens de Qing werd *yifu* de mannelijke tegenhanger van een trouwe weduwe. (Elvin, 1984, pp.116; 126)

vonden de literati dat ze konden delen in de deugd die deze vrouwen te beurt viel, zonder zelf de strikte eisen voor deugdzaamheid te moeten volgen¹⁷.

Volgens T'ien is de algemene veronderstelling dat de ethische codes over huwelijkse trouw geïntroduceerd en verspreid werden door belangrijke vertegenwoordigers van de confucianistische leer zoals Cheng Yi 程颐 (1033-1107) en Zhu Xi 朱熹 (1130-1200) uit de Song dynastie (960-1279), overdreven. Hoewel de uitspraak van Cheng Yi¹⁸ wel bekend zal geweest zijn bij de massa, vindt T'ien nergens bewijs dat dit de daad van zelfopoffering van weduwen ooit tot enige vorm van fanatisme had gedreven¹⁹. T'ien meent dat de stijgende populariteit van de cultus van vrouwelijke huwelijkse trouw te wijten is aan een aantal sociale trends. Enkele van deze trends zijn volgens hem het stijgende demografische onevenwicht tussen mannen en vrouwen, de opkomende rol van weduwen als tijdelijke beschermers van de eigendommen van de familie midden in een maatschappij van snelle economische ontwikkeling, de ontwikkeling van een inherente diepe morele waarde tot een niveau van fanatisme door een angstige en gefrustreerde klasse van literati, en het verval van de orthodoxe boeddhistische religie samen met de opkomst en de verspreiding van volksgeloof in geesten²⁰.

Het onevenwicht tussen mannen en vrouwen was volgens T'ien het gevolg van baby moorden (van meisjes). Dit leidde na enige tijd tot een tekort aan huwbare vrouwen waardoor de handel in vrouwen bloeide. Sommige (jonge) weduwen werden verkocht door hun schoonfamilie aan een nieuwe echtgenoot. Om hieraan te ontsnappen zouden vele weduwen zelfmoord hebben gepleegd. T'ien concludeert hieruit dat de druk om te hertrouwen één van de belangrijkste oorzaken was die leidde tot zelfmoord bij weduwen²¹.

In de wetten van de Ming en Qing dynastie stond geschreven dat een weduwe over de eigendommen van haar overleden echtgenoot kon beschikken indien ze een zoon had (hetzij door geboorte, hetzij door adoptie). Hertrouwde ze, dan verloor ze dit recht. Uit hebzucht naar deze eigendommen, dwong haar schoonfamilie de weduwe in kwestie vaak om te hertrouwen, zonder er rekening mee te houden of ze een zoon had of niet²². Een weduwe kende volgens T'ien naast zelfmoord nog twee alternatieven om haar vastberadenheid te tonen indien ze

¹⁷ T'ien, 1988, pp.xii-xiii (voorwoord)

¹⁸ *Chengshi Yishu* 程氏遗书 [De postume geschriften van meneer Cheng], *juan 22*: “*Esi shi xiao, shijie shi da*” “饿死事小，失节事大。” [Je deugd verliezen is ernstiger dan sterven door uithongering]

¹⁹ T'ien, 1988, p.1

²⁰ T'ien, 1988, p.4

²¹ T'ien, 1988, pp.31-34. Ook andere onderzoekers, zoals Liu Zhenggang 刘正刚 & Tang Weihua 唐伟华 en Wei Xueyan 位雪燕 & Xu Shiduan 徐适端 treden hem in deze stelling bij. Chen Shengyong 陈剩勇 geeft verschillende argumenten weer om aan te tonen dat hertrouwen zeer frequent voorkwam. (Chen Shengyong, 2001, pp.26-30; Liu Zhenggang & Tang Weihua, 2001, p.77; Wei Xueyan & Xu Shiduan, 2007, p.102)

²² T'ien, 1988, pp.34-35

weigerde om te hertrouwen: ofwel verminkte ze zichzelf, ofwel gaf ze de erfenis van haar echtgenoot 'vrijwillig' terug aan haar schoonfamilie waardoor die minder geneigd waren haar te dwingen om te hertrouwen²³. T'ien vermeldt kort dat vrouwen voor de verscheurende keuze stonden om hun echtgenoot of verloofde trouw te zijn, of hun ouders te gehoorzamen. Deze patstelling had volgens hem vaak zelfmoord als enige mogelijke uitweg²⁴.

Het hoofdargument van T'ien is dat de angst en de frustratie van de literati er in belangrijke mate toe bijdroeg dat de cultus van de kuisheidszelfmoorden hoogtij vierde. Vanaf de Ming steeg niet alleen het aantal kandidaten voor de examens, maar ook corruptie kwam steeds meer voor. Dit leidde tot grote ontevredenheid bij (niet geslaagde) kandidaten. Volgens T'ien zorgde deze opgekropte frustratie ervoor dat ze een soort van bevredigend gevoel kregen bij het zien of horen van het lijden van anderen. Dit gaf dan weer aanleiding tot de stijging van het aantal opgetekende vrouwelijke zelfmoorden in de lokale geschiedenissen²⁵.

Het boeddhisme zou volgens T'ien voor de Ming enige invloed gehad hebben om zelfmoorden te voorkomen, omdat men volgens dit geloof in de hel van de zelfmoordenaars terecht zou komen, waar men nooit meer uit gered kon worden. Maar later in de Ming ontstond het idee dat zij die zelfmoord pleegden voor redenen van piëteit of huwelijkse trouw niet naar deze hel gingen. Dit idee zou populair geworden zijn tussen 1573 en 1644, waardoor de zelfmoorden volgens T'ien sterk gestegen zouden zijn²⁶.

T'ien schenkt ook aandacht aan twee veel voorkomende manieren waarop vrouwen zelfmoord pleegden. De eerste vorm is een publieke zelfmoord. Hierbij werd een geschreven verklaring van de weduwe opgehangen naast de aankondiging van de dood van haar echtgenoot. Iedereen die de zelfmoord wou aanschouwen, mocht komen. Het was een weloverwogen daad die op een rituele manier werd uitgevoerd. Deze publieke zelfmoorden werden volgens bronnen voor het eerst in het midden van de regeerperiode van Wanli 万历 (1573-1620) waargenomen en waren wijd verspreid in het begin en het midden van de Qing. De laatst waargenomen zaak dateert van 1850. Zelfmoord door vasten is de tweede methode. Deze methode ziet T'ien als een middel van individuen om de aandacht te vestigen op hun grieven: ze willen een beroep doen op het geweten van iemand anders. Toch werden deze vrouwen volgens T'ien vaak aangemoedigd om hun lijdensweg te verkorten en sneller de dood te vinden²⁷. Deze opmerking gaf aanleiding tot één van de kernvragen voor het primair onderzoek van deze verhandeling:

²³ T'ien, 1988, pp.36-37

²⁴ En ook dit was volgens Sherry Mou en Theiss een bevestiging van de patriarchale hiërarchie. (Mou, 2004, p.50; Theiss, 2004b, p.520)

²⁵ T'ien, 1988, pp.83-85

²⁶ T'ien, 1988, pp.124-125

²⁷ T'ien, 1988, pp.58; 66

welke invloed had de familie op de beslissingen van de weduwe? Kon de weduwe steun van hen verwachten? En indien niet, was haar enige uitweg dan zelfmoord?

Maar voordat het primair onderzoek wordt voorgesteld, moeten de motieven van de weduwen zelf meer aandacht krijgen. T'ien merkt op dat geen enkele geleerde, hoe rusteloos en gefrustreerd hij ook was, een vrouw kon aanzetten tot zelfmoord als ze zelf al niet geneigd en bereid was om dit te doen. Het idee dat de vrouwen zelf hadden over de dood en het leven na de dood speelt volgens hem een grote rol bij de beslissing om een eind te maken aan hun leven. In de late Ming kende het geloof dat een geest van een vrouw die zelfmoord had gepleegd, wraak kon nemen op haar vijand, een grote populariteit. Dit zou vrouwen aangezet hebben om zelfmoord te plegen om wraak te kunnen nemen²⁸. Deze opmerking van T'ien is zeer terecht, want ook andere onderzoekers treden hem hierin bij²⁹, maar zijn antwoord op de vraag wat er meespeelde bij de beslissing van deze weduwen om zelfmoord te plegen, blijft ontoereikend. Daarom is het nodig zijn onderzoek aan te vullen met bevindingen uit andere studies.

²⁸ T'ien, 1988, p.114

²⁹ T'ien, 1988, pp.114-118; 124; Carlitz, 1997, p.623; Theiss, 2004a, p.204; Huntington, 2005, p.2

3. Dieper onderzoek naar mogelijke aanleidingen tot zelfmoord

De geringe aandacht voor de redenen van de weduwen zelf en voor het belang van de positie van de vrouw in het familiesysteem vormt een belangrijk hiaat in het onderzoek van T'ien. Om een vollediger beeld te krijgen van de complexe situatie van deze weduwen, is het noodzakelijk om dit hiaat op een zo volledig mogelijke manier aan te vullen. Dit gebeurt door aandacht te besteden aan de invloed van het neo-confucianistische ideeëngoed, maar ook aan religieuze, economische en familiale invloeden. Dit deel vormt een zoektocht naar de verschillende redenen die weduwen konden hebben voor zelfmoord, en naar hoe deze verbonden waren met de omstandigheden waarin ze leefden. Uiteindelijk zullen we merken dat de grens tussen een eigen en een opgelegde keuze niet steeds duidelijk te trekken is, daarom laten we ook enkele auteurs aan het woord over de macht of onmacht van de weduwen in deze situaties.

3.1. Het neo-confucianisme

Door de ingrijpende manier waarop het politieke systeem gebruikt werd om het, door gewone onderdanen als deugdzaam gedefinieerde, alledaagse gedrag te belonen, was volgens Mark Elvin de situatie in het late keizerrijk uniek³⁰. De belangrijkste maatstaf waarop dit systeem steunde, was het kuisheidsideaal. Eerst zullen we de oorsprong en de groei van de kuisheidscultus onderzoeken, daarna bekijken we hoeveel invloed de cultus in werkelijkheid had.

3.1.1. Oorsprong en groei van de cultus

Hoewel het confucianisme een grote rol heeft gespeeld bij de verspreiding van de kuisheidscultus, onderschreef het niet alle uitdrukkingen ervan. Volgens Mark Elliott zou de confucianistische leer zich nooit comfortabel gevoeld hebben bij het idee van zelfmoord, zelfs niet voor een nobele zaak als trouw aan de overleden echtgenoot³¹. In de *Xiaojing* 孝经, één van de Chinese Klassieken, stond namelijk dat het lichaam een geschenk van de ouders is en niet zomaar geschaad mag worden³². Daarom is het belangrijk kort de evolutie en de gevolgen (voor weduwen) van de kuisheidscultus, alsook de verschillende meningen erover, te schetsen.

³⁰ Elvin, 1984, p.151

³¹ Elliott, 1999, p.49 noot 51

³² Elliott, 1999, p.45 (gedeeltelijk); Lee & Kleinman, 2000, p.223: *shenti fa fu, shou zhi fumu, bu ke wei shang* 身体发肤，受之父母，不可为伤 [Elk haartje en stukje huid van ons lichaam hebben we gekregen van onze ouders, en daarom mag je dit niet beschadigen]. De oorspronkelijke versie heb ik teruggevonden in de *Xiaojing* [Boek van kinderlijke gehoorzaamheid], hoofdstuk 1. Deze luidt ietwat anders: *shenti fa fu, shou zhi fumu, bu gan huishang, xiao zhi shi ye* 身体发肤，受之父母，不敢毁伤，孝之始也 (*Our bodies – to every hair and bit of*

Kuisheid van weduwen werd in het late keizerrijk vooral door de school van de weg (*daoxue* 道学 of neo-confucianisme) gepromoot. Het neo-confucianisme is reeds ontstaan in de Song dynastie, maar werd pas populair tegen het einde van de Mongoolse Yuan dynastie (1279-1368). Volgens Janet Theiss verschilde het kuisheidsidee uit de Song sterk van dat uit de Yuan³³. Vrouwen uit de Song hadden eigendom in de vorm van een bruidsschat die onder hun controle bleef. Vaak gingen weduwen hiermee terug naar hun eigen familie en namen ze het mee als ze hertrouwden. Op het einde van de Song begonnen neo-confucianistische geleerden de deugd te onderstrepen van vrouwen die hun bruidsschat gebruikten om de familie van hun echtgenoot te steunen en te dienen, zelfs na de dood van hun man. Maar tot aan de Yuan bleef het de gewoonte dat een weduwe haar bruidsschat kon behouden, terugkeren naar haar familie en hertrouwen. Volgens Bettine Birge zorgde de korte periode in de Yuan waarin de Mongolen het leviraat³⁴ verplicht maakten, voor een radicale breuk met deze gewoonten³⁵. De oplegging van het leviraat werd rond 1290 teniet gedaan, maar het idee dat een weduwe en haar eigendom toekwam aan de familie van de echtgenoot werd nu ingepast in de neo-confucianistische eisen van trouw aan de echtgenoot en zijn familie, met als gevolg dat de wet in het begin van de veertiende eeuw weduwen hun mobiliteit en eigendom ontnam³⁶. Vrouwen werden verplicht om tot de dood bij de familie van de echtgenoot te blijven en bovendien mochten ze geen eigendom meer meenemen uit een huwelijk als ze hertrouwden of terugkeerden naar hun familie³⁷. Rond deze tijd ontstond ook de kuisheidscultus: in 1304 vaardigde de overheid nieuwe wetten uit die de vereiste lengte van het weduwschap vastlegde die nodig was om officiële erkenning als kuis weduwe te kunnen verkrijgen. Op deze wijze systematiseerde men het proces van belonen dat voorheen willekeurig en onregelmatig werd toegepast³⁸. Uit de lokale geschiedenissen kunnen we afleiden dat de cultus bekendheid kreeg vanaf het midden van de Ming. Ook zelfmoord van vrouwen na de dood van hun verloofde of echtgenoot werd pas echt een verspreid fenomeen in deze periode.

skin – are received by us from our parents, and we must not presume to injure or wound them: this is the beginning of filial piety) (Legge, 1978, p.466). Volgens Mann ontbreekt deze nuancering in het werk van T'ien. Verschillende onderzoekers zoals Elvin, Hsieh en Spence argumenteerden reeds dat zelfmoord volgens het confucianisme niet noodzakelijk slecht zou zijn. Dit wordt het wel wanneer je iemand anders tot zelfmoord aanzet. Volgens Sing Lee & Arthur Kleinman kan je in het confucianisme zowel argumenten voor als tegen zelfmoord terugvinden. (Mann, 1992, p.363 noot 3; Lee & Kleinman, 2000, p.224)

³³ Theiss, 2004a, pp.25-26

³⁴ Een gewoonte van de Mongoolse steppevolkeren waarbij een weduwe het bezit blijft van haar schoonfamilie, aangezien zij haar 'aangekocht' hebben. Ze huwt dan meestal met een broer van haar overleden echtgenoot.

³⁵ Birge, 2002, pp.280; 296

³⁶ Carlitz, 1997, p.615; Birge, 2002, p.280

³⁷ Birge, 2002, p.280; Theiss, 2004a, p.26

³⁸ Brownell & Wasserstrom, 2002, p.47

Door de combinatie van het demografische onevenwicht dat bestond tussen mannen en vrouwen als gevolg van de baby moorden van meisjes en de nieuwe eigendomswetten uit de Yuan, werd de verleiding groter om een kinderloze weduwe of een weduwe met jonge kinderen in een nieuw huwelijk te dwingen. Op die manier kon de schoonfamilie de controle verkrijgen over de bruidsschat van de weduwe en over het erfdeel van de echtgenoot dat zij in bewaring had voor haar kinderen. Aangezien een weduwe weinig of niets aanbracht in een tweede huwelijk, werd op haar neergekeken door haar nieuwe schoonfamilie. Uit onderzoek van Jennifer Holmgren blijkt dat de status van weduwen als aanvaardbare huwelijkspartners in deze periode erg snel daalde³⁹. Hertrouwen was in China nooit bij wet verboden, maar in het late keizerrijk was het volgens Holmgren een situatie waar enkel de meest wanhopige of de meest geprivilegieerde weduwen in terecht kwamen⁴⁰. Tegen de veertiende eeuw werd trouw aan de overleden partner gezien als de enige gepaste keuze voor een weduwe van de Han etnie⁴¹.

Doorheen de Chinese geschiedenis kunnen we volgens Elvin veranderende standpunten terugvinden over kuisheid en vooral over zelfmoord van weduwen⁴². Cheng Yi, een filosoof uit de Song en belangrijke voorloper van het neo-confucianisme, schreef dat een hongerdood sterven maar een onbelangrijke zaak was voor een weduwe, terwijl het verliezen van haar deugd veel ernstiger was⁴³. Dit staat lijnrecht tegenover de visie van de heersers uit de Qing, die – hoewel ze de neo-confucianistische waarden hoog in het vaandel droegen – meermaals hun afkeer toonden over de kuisheidszelfmoorden van weduwen. Na de verovering in 1644 veranderde de officiële houding tegenover zelfmoord van weduwen meer dan eens: van de oorspronkelijke (voorzichtige) goedkeuring tot afkeuring na 1688 en terug naar goedkeuring in 1851⁴⁴. Deze wisselende houding was vooral te wijten aan politieke en culturele omstandigheden. Een belangrijk politiek probleem was onder andere het feit dat zelfmoord in het begin van de Qing gelinkt werd met loyaliteit aan de Ming. Dit maakte het voor de heersers van de Qing ingewikkeld om officiële beloningen uit te delen⁴⁵. Verder hadden de Mantsjoes zelf een culturele traditie van weduwen die hun echtgenoot in de dood volgden. De zelfmoord van weduwen van de Mantsjoe etnie was volgens Elliott geen imitatie van een Chinees gebruik maar een voortgezet Altaïsch gebruik dat de Mantsjoe heersers op een onaangename manier

³⁹ Holmgren, 1985, p.12

⁴⁰ Holmgren, 1985, p.21

⁴¹ Elliott, 1999, p.54

⁴² Elvin, 1984, pp.123-129

⁴³ Zie noot 18

⁴⁴ Elliott, 1999, p.44

⁴⁵ Theiss, 2001, p.49. Tegen de bloeiperiode van de Qing werd vrouwelijke zelfmoord niet langer geassocieerd met trouw aan de Ming. (Mann, 1997, p.25)

deed denken aan hun eigen ‘barbaarse’ verleden⁴⁶. Dit leidde tot het sterke verzet van de Qing keizers tegen deze zelfmoorden⁴⁷. Als gevolg probeerde de Qing regering de uitdrukkingen van kuisheid terug te brengen op de praktijk van levenslang weduwschap door de eerste van vele bannen op zelfmoord van weduwen uit te roepen en de opname ervan in de kronieken te verbieden. In een verordening van 1728 schreef keizer Yongzheng 雍正 dat zelfmoord van weduwen een laffe manier was om te ontsnappen aan de familiale plichten die het confucianisme voorschreef (zorgen voor kinderen en schoonouders). Een waarlijk deugdzame weduwe zou – volgens Yongzheng – in leven blijven om de familie waar ze in huwde te blijven dienen tot haar dood⁴⁸. Deze reactie komt volgens Susan Mann voort uit de overtuiging dat gedwongen of ‘vrijwillige’ zelfmoord van weduwen het familiesysteem bedreigde dat de Qing regering zo hoog in het vaandel droeg⁴⁹. Hoewel sommige heersers probeerden de praktijk van kuisheidszelfmoorden in de kiem te smoren, bleven ze tegelijkertijd toch de waarden van het neo-confucianisme verkondigen om zo de steun van het Chinese volk te verzekeren⁵⁰. Dit lijkt op het eerste zicht ingewikkeld, maar volgens Theiss is het toch min of meer te verklaren: volgens haar moesten de Qing heersers hun steun tonen aan de waarden van de Chinese conservatieve literati, wiens beweging voor de heropleving van rituele en morele waarden een hoogtepunt kende in die tijd⁵¹. Volgens Paul Ropp zag men de visies van de Qing keizers als ongewoon en onpopulair, met als gevolg dat de Chinese elite en het Mantsjoe gerechtshof zelfmoorden van weduwen bleef belonen⁵². Uiteindelijk was de kuisheidscultus tegen het einde van de bloeiperiode van de Qing het symbool geworden van de Mantsjoe overheersing.

3.1.2. *Invloed van het kuisheidsideaal*

Het kuisheidsideaal werd steeds populairder, maar dit bewijst nog niet dat het ook invloed had op de ‘gewone’ onderdanen. Om dit te onderzoeken, laten we drie aspecten aan bod komen. Eerst bekijken we hoe het ideaal onder het volk verspreid werd. Daarna bekijken we het debat dat bestaat onder de verschillende auteurs uit dit onderzoeksveld: sommigen (waaronder Bernhardt, Sommer en Theiss) vinden dat de grote druk op weduwen weinig te maken heeft

⁴⁶ Elliott, 1999, p.38. Zelfmoord van weduwen, wat de Mantsjoes ‘in de dood volgen’ (*dahame bucembi*, letterlijk ‘sterven al volgende’) noemden, was niet zeldzaam in de vroege Qing. De dood van de eerste twee Qing heersers, Nurhaci 努尔哈赤 (r.1616-1625) en Hong Taiji 洪太极 (r.1626-1643), werd gevolgd door de zelfmoord van enkele gemalinnen. Tot begin 1660 werden de vrouwen en concubines van Mantsjoe prinses geëerd indien ze hun echtgenoot in de dood volgden. (Mann, 1997, p.25; Elliott, 1999, p.42)

⁴⁷ T’ien, 1988, p.127; Elliott, 1999, p.53; Theiss, 2001, p.49

⁴⁸ Ropp, 1976, p.8

⁴⁹ Mann, 1997, p.25

⁵⁰ Theiss, 2001, p.60

⁵¹ Theiss, 2001, p.60; 2004a, p.29

⁵² Ropp, 1976, pp.8-9

met het neo-confucianisme, anderen (waaronder Mann en verschillende Chinese onderzoekers) zijn ervan overtuigd dat het neo-confucianisme de belangrijkste oorzaak van de stijging van het aantal kuisheidszelfmoorden was. Daarnaast onderzoeken we ook nog hoe vrouwen het kuisheidsideaal voor zichzelf interpreteerden.

Aangezien het kuisheidsideaal hoofdzakelijk via het neo-confucianisme verspreid werd, was het oorspronkelijk een elitair ideaal. Volgens Elvin werd dit ideaal niet opgelegd aan het gewone volk⁵³. Het kuisheidsideaal was eerder een ideaal dat de hogere klasse oplegde aan zichzelf. Het was een ideaal dat diende om de collectieve familiale kracht en welvaart te vergroten. Men verwachtte in die tijd niet dat de lagere klasse buitengewone deugd tentoon zou stellen. Maar in de Ming en Qing dynastie werden deugdzaamere vrouwen uit de lagere klassen steeds meer opgenomen in de lokale geschiedenissen zonder er klassenbewuste opmerkingen bij te maken. Volgens Elvin wijst dit erop dat de deugden van de elite – en in het bijzonder die van de trouwe weduwen – langzaam ‘gedemocratiseerd’ werden⁵⁴. Mann vergelijkt deze democratisering van de kuisheidsvisie met wat er in India gebeurde met het gebruik van *suttee*. Volgens haar kunnen we verwachten dat hogere en lagere klassen anders kijken naar de normen die het gedrag van weduwen bepalen. Net zoals in India was in China de overname van normen van de hogere klasse de beste manier om een stijging van status tentoon te spreiden. Opklimmen in de lokale gemeenschap tijdens de Qing dynastie betekende, onder andere, dat je de weduwen in je familie kuis hield⁵⁵. Een andere uitleg dan de ‘democratisering’ van het kuisheidsideaal, is de imitatie ervan. Volgens Li Ling 李凌 werden vrouwen uit de elite verplicht om het ideaal te volgen door zelfmoord te plegen of kuis te blijven, terwijl de lagere klasse deze waarden ‘vrijwillig’ imiteerde⁵⁶. Bij een democratisering bestaat het motief uit een verlangen om je met de hogere klasse te identificeren, om op deze manier je status te verhogen. Bij imitatie gaat het eerder om het imiteren van de zelfmoorden, maar vaak met geheel andere motieven. We kunnen bij beide ‘overnames’ zien dat het gaat om een beweging van beneden (de lagere klasse) naar boven (de elite), en niet omgekeerd.

Omdat het initiatief blijkbaar vooral bij de lagere klasse lag, kunnen we beginnen twijfelen over de feitelijke invloed van het kuisheidsideaal. Ook de verschillende onderzoekers van dit onderwerp houden er niet altijd dezelfde meningen op na. Volgens Mann mag men de invloed

⁵³ Elvin, 1984, p.122. Ook andere onderzoekers treden Elvin in deze conclusie bij: volgens Theiss kon de kuisheidscultus niet geheel gezien worden als een staatsorthodoxie die werd opgelegd aan het volk, en Mou argumenteert dat de eis tot kuisheid van weduwen eerder van een geïnternaliseerde morele waarde kwam dan van een sociaal voorschrift. (Brownell & Wasserstrom, 2002, p.50; Mou, 2004, p.155)

⁵⁴ Elvin, 1984, pp.122-123

⁵⁵ Mann, 1987, pp.39-40; 49

⁵⁶ Li Ling, 2006, p.30

van het ideaal niet onderschatten. In plaatsen zoals Shexian (Huizhou, Guangdong), waar de kuisheidscultus een hoogtepunt kende, zou het zeker een belangrijke rol gespeeld hebben⁵⁷. Ook bij de meeste Chinese onderzoekers vinden we het idee terug dat het kuisheidsideaal de belangrijkste oorzaak was van de opkomst van zelfmoorden in het late keizerrijk⁵⁸. Volgens Ropp worden de visies in de twintigste eeuw over zelfmoord van vrouwen tijdens de Ming en Qing dynastie sterk gevormd door de ideeën van de intellectuelen van de vier-mei-beweging en hun anticonfucianistische kritiek op de Chinese cultuur. Zij waren ervan overtuigd dat de onderdrukking van vrouwen geheel te wijten was aan het patriarchale familiesysteem, versterkt door het strenge neo-confucianisme van Cheng Yi en Zhu Xi⁵⁹. Desondanks is er ook bij de Chinese onderzoekers een grote diversiteit aan meningen terug te vinden. Zo argumenteren Wei Xueyan 位雪燕 & Xu Shiduan 徐适端 dat veel vrouwen die in de Yuan dynastie zagezegd voor het kuisheidsideaal zijn gestorven, helemaal niet voor hun ideaal stierven. Ze concludeerden dat 81,4% van de vrouwen die ze onderzochten in de *Lienüzhuan* 烈女传 van de Yuan, gedood werden door dieven of soldaten of omgekomen waren tijdens verzet tegen verkrachting. Zij zien deze vrouwen als slachtoffers en niet als vrouwen die actief kozen om voor het kuisheidsideaal te sterven. De vrouwen die zelfmoord pleegden omdat ze gedwongen werden om te hertrouwen, kan je volgens deze onderzoekers ook niet onderverdelen in de categorie die sterft voor het kuisheidsideaal. Als ze niet gedwongen werden om te hertrouwen, zouden ze geen zelfmoord gepleegd hebben. Zelfs de vrouwen uit de elite zouden niet kuis gebleven zijn uit eigen overtuiging, aangezien ze verplicht werden het ideaal te volgen. Enkel van de maagden die stierven voor hun verloofde of die na de dood van hun verloofde ervoor kozen kuis te blijven, kon echt gezegd worden dat ze het voor hun ideaal deden. Volgens Wei Xueyan & Xu Shiduan waren er dus eerder andere omstandigheden die leidden tot de zelfmoorden van vrouwen en weduwen dan het kuisheidsideaal alleen⁶⁰. Ook Chen Shengyong 陈剩勇 is niet overtuigd van de invloed van het kuisheidsideaal. Hij argumenteert dat het ideaal zo extreem gepropageerd werd door de heersers van Ming en Qing juist omdat er weinigen waren die het volgden. In die tijd – zo blijkt uit zijn onderzoek – waren er enorm veel weduwen die hertrouwden door het grote demografische onevenwicht dat toen bestond. De invloed van het ideaal zou dus, vooral op de armste lagen van de bevolking, miniem geweest zijn⁶¹. Zoals we eerder zagen, neemt ook T'ien de stelling in dat de invloed van het

⁵⁷ Mann, 1992, p.367

⁵⁸ Onder andere Tao Daoqiang 陶道强 & Liu Zhenggang 刘正刚, 2001, pp.13-14; Du Fangqin 杜芳琴, 1997, pp.42-45; Li Ling, 2006, p.31

⁵⁹ Ropp, 2001a, p.4

⁶⁰ Wei Xueyan & Xu Shiduan, 2007, pp.101-103

⁶¹ Chen Shengyong, 2001, pp.28; 36

kuisheidsideaal minder belangrijk was dan de invloed van de economische situatie en de frustratie van de literati⁶².

We weten nu al dat het neo-confucianisme in sommige gevallen wel degelijk een grote invloed zal gehad hebben, maar sommige onderzoekers twijfelen over de invloed ervan op de armste lagen van de bevolking, en zijn ervan overtuigd dat er zeker nog andere elementen meespeelden. Voordat we dit verder onderzoeken, kijken we nog kort naar een aantal manieren waarop vrouwen (meestal uit de elite) het kuisheidsideaal voor zichzelf interpreteerden. Voor hen was het vaak een middel om een zekere reputatie te verkrijgen. Het belang van reputatie als motief voor zelfmoord van vrouwen werd verder onderzocht door Theiss in haar boek *Disgraceful Matters: The Politics of Chastity in Eighteenth-Century China*. Zij concludeert dat vooral kwetsbare vrouwen uit rijkere families hun reputatie belangrijk achtten. Uit de gerechtsdocumenten die Theiss onderzocht, blijkt dat de meeste slachtoffers van verkrachtingszaken geen zelfmoord pleegden. Indien ze het wel deden, gebeurde dit vaak pas dagen of weken na het voorval. Dit zou er volgens Theiss op wijzen dat er bezwarende omstandigheden meespeelden die hen stuurden naar een dood die de vrouwen oorspronkelijk niet gewild hadden⁶³. Daarenboven kwam het volgens Theiss' bevindingen zelden voor dat een vrouw zelfmoord pleegde in een spontane reactie voordat ze het verhaal van de aanranding kon vertellen aan een familielid of buur. De weinigen die het wel deden, waren ongewoon kwetsbaar voor beschuldigingen van onfatsoenlijk gedrag (zoals weduwen) of waren aangevallen in erg compromitterende situaties (zoals tijdens het stelen van fruit)⁶⁴. Zelfmoord kwam eerder voor bij pogingen tot verkrachting en pesterijen of seksuele intimidaties⁶⁵. Dit betrof ook vaker vrouwen uit de hogere klasse. Theiss concludeert dat, wanneer een aanval of belediging op één of andere manier gewraakt werd, het slachtoffer meestal geen zelfmoord pleegde. Bij een verkrachtingszaak werd de dader namelijk vaak strenger gestraft dan bij een poging tot verkrachting of bij een belediging. Vele vrouwen – misschien zelfs allemaal – pleegden volgens Theiss zelfmoord niet in een irrationele en ongecontroleerde opwelling, maar wel om hun mogelijkheid 'een persoon te zijn' te vrijwaren en om 'voor de mensen te kunnen komen' als de geweldpleging niet werd erkend en gewroken⁶⁶. Ook Vivien Ng kwam in een eerder onderzoek naar de slachtoffers van verkrachtingszaken reeds tot een gelijkaardige

⁶² T'ien, 1988, p.1. Zie ook T'iens argument in deel 2.2 van deze verhandeling.

⁶³ Onder andere het feit dat vrouwen die na een verkrachtingszaak geen zelfmoord pleegden, vaak onder verdenking stonden.

⁶⁴ Theiss, 2004a, pp.196-197

⁶⁵ Bij 29 van de 34 verkrachtingszaken pleegden de vrouwen in kwestie geen zelfmoord, zelfs degene die gewelddadig aangepakt waren (zoals bij een groepsverkrachting). Bij 44 van de 101 pogingen tot verkrachting pleegde de vrouw wel zelfmoord, evenals bij 27 uit de 47 zaken van pesterijen of seksuele intimidaties. (Theiss, 2004a, p.197)

⁶⁶ Theiss, 2004a, pp.197-198

conclusie. Een vrouw die onteerd was, werd volgens haar aangemoedigd om zelfmoord te plegen om zo haar goede naam en die van de familie te redden. Als een vrouw geëerd wilde worden, moest ze sterven. Als ze de verkrachting overleefde, moest ze in grote schande verder leven⁶⁷. Volgens Ng maakte de Qing regering het erg moeilijk voor een vrouw om te bewijzen dat ze slachtoffer was van verkrachting. Ze moest namelijk bewijs aanvoeren dat ze doorheen de hele beproeving met haar aanvaller had gevochten⁶⁸.

Uit voorgaande kunnen we reeds opmerken dat er een verschil bestaat tussen de motieven van vrouwen uit de elite en uit de lagere klasse. Volgens Margery Wolf kan het motief voor zelfmoord van rijkere weduwen onder andere gevonden worden in het feit dat een weduwe enkel kon hertrouwen met een man van lagere status of een man die reeds een vrouw had. Zij zouden zelfmoord ook als een gepaste reactie zien als er met hun eer geknoeid was, zelfs als dit per ongeluk was gebeurd. Voor boerenvrouwen zou zelfmoord eerder een sociaal aanvaardbare oplossing geweest zijn voor een waaier aan problemen waar geen andere oplossing voor bestond⁶⁹. Hun zelfmoord gebeurde dus eerder uit wanhoop dan om hun eer of reputatie te verdedigen⁷⁰.

3.2. Andere aanleidingen

Kuisheid bleek vooral een zaak van de elite. Motieven die een grotere invloed hadden op de lagere klasse waren onder andere afkomstig uit het volksgeloof in (wraakzuchtige) geesten, de economische omstandigheden en de positie van de vrouw in het familiesysteem.

3.2.1. *Volksgeloof in (wraakzuchtige) geesten*

Een geloofssysteem kan in staat zijn om zelfmoord te veroordelen of aan te moedigen. In China bleek eerder het tweede het geval te zijn.

⁶⁷ Ng, 1987, pp.60; 66

⁶⁸ Deze wet was volgens Ng deels gemaakt om Chinezen te ontmoedigen klacht in te dienen tegen Mantsjoe soldaten, omdat dit soort aantijgingen het vredesproces schade zou toebrengen. De Qing heersers probeerden deze wetten in te passen in de confucianistische waarden om zo de conservatieve geleerden aan hun kant te krijgen. (Ng, 1987, p.59)

⁶⁹ Ook in hedendaags China zijn er nog veel vrouwen op het platteland die zelfmoord plegen om aan hun uitzichtloze situaties te ontsnappen. Deze situaties worden volgens Ji, Kleinman & Becker onder andere gecreëerd door de traditie van *zhongnanqingnü* 重男轻女 [zonen zijn belangrijker dan dochters], die ook nu nog (vooral op het platteland) blijft verder leven in China. Vrouwen die geen zoon krijgen, werden en worden sociaal onder druk gezet om toch nog kinderen te baren tot ze een zoon hebben. Zelfmoord zou voor deze vrouwen een tragisch alternatief zijn. Andere ondraaglijke sociale situaties zijn onder andere: misbruik door de schoonfamilie of echtgenoot, gedwongen huwelijken en fysieke of psychologische vernederingen in onderdrukkende familie- en huwelijksrelaties. (Ji, Kleinman & Becker, 2001, p.10; Lee & Kleinman, 2000, p.223)

⁷⁰ Wolf & Witke, 1975, pp.111-112

Carol Tan is van mening dat het gebrek aan een geloofssysteem dat zelfmoord strafte (zoals het christendom deed in het Westen)⁷¹ een belangrijke rol speelde in de opkomst van zelfmoorden in China. In het ergste geval werden zij die zelfmoord pleegden dolende geesten die enkel rust konden vinden door iemand anders tot zelfmoord te dwingen. De daad werd slechts veroordeeld indien een jonge vrouw zelfmoord pleegde zonder haar echtgenoot afstammelingen te schenken. Ook als ze nog jonge kinderen had of bejaarde schoonouders, werd ze geacht deze eerst groot te brengen of te verzorgen (tot hun dood) alvorens zelfmoord te plegen. Dit was vooral het geval indien ze de enige schoondochter was in het huishouden⁷². Als vrouwen beslisten om zelfmoord te plegen, werden ze dus zelden tegengehouden. Bovendien werd hun beslissing soms ingegeven door een bepaald geloof. T'ien gaf het geloof in wraakzuchtige geesten reeds aan als een belangrijk motief voor weduwen om zelfmoord te plegen. Volgens hem zou tijdens de Ming dynastie een variant van het boeddhisme populair geworden zijn die verkondigde dat een vrouw die zelfmoord pleegde, een wraakzuchtige geest kon worden. Vrouwen die voor kinderlijke gehoorzaamheid of huwelijks trouw zelfmoord pleegden, zouden bovendien vrijgesteld worden van de folteringen in de hel, die normaalgezien elke zelfmoordenaar volgens het boeddhistische geloof moest ondergaan⁷³. Ook andere onderzoekers vermelden dit soort volksgeloof als een belangrijk motief. Zo zouden boerenvrouwen volgens Katherine Carlitz wel bekende verhalen van zelfmoorden voor het kuisheidsideaal hebben gehoord, maar zouden ze eerder aangetrokken geweest zijn tot het idee van geesten en hemelen⁷⁴. Volgens Theiss kon wraak na de dood ook een belangrijk motief zijn, vooral wanneer vrouwen zich verhingen in het huis van hun aanvaller of zich verdrinkten in de waterput van zijn familie. Zij zouden na hun dood als wraakzuchtige geesten rondwaren in zijn eigendom⁷⁵.

⁷¹ Eerwaarde S.J. Krose gelooft dat het katholicisme mensen ervan weerhoudt zelfmoord te plegen omdat dit geloof straf impliceert na de dood. (Geciteerd in T'ien, 1988, p.114)

⁷² Tan, 2005, pp.288-289

⁷³ T'ien, 1988, pp.114-118; 124. Toch zou het boeddhisme oorspronkelijk zelfmoord niet aangemoedigd hebben. Volgens Carl Becker ziet het boeddhisme de dood niet als het einde van het leven maar als een overgang. Dit heeft tot gevolg dat zelfmoord in feite geen ontsnapping is. De aanvaardbaarheid van zelfmoord in de eerste boeddhistische gemeenschappen was afhankelijk van de geestelijke staat waarin men zelfmoord pleegde: de geest moest rust kennen en men mocht niet voor egoïstische redenen zelfmoord plegen. Zelfmoord uit haat, boosheid of angst kon leiden tot een slechte wedergeboorte. Ook Peter Harvey wijst erop dat er in het boeddhistische perspectief geen garantie bestaat dat de zaken niet erger worden na deze daad. (Becker, 1990, pp.547-548; Harvey, 1998-1999, p.408)

⁷⁴ Carlitz, 1997, p.623

⁷⁵ Theiss, 2004a, p.204. Ook Mann noemt het geloof in wraakzuchtige geesten als een vaak voorkomend motief. Andere motieven die ze vermeldt, zijn eenzaamheid, angst voor ontbering, beledigingen van de schoonfamilie en onwil om de last te dragen om voor de ouders van de overleden echtgenoot te zorgen. (Mann, 1997, p.25)

3.2.2. *Economische redenen*

Dat kuisheid vooral een zaak van de elite was, had onder andere te maken met het feit dat kuis blijven grote financiële lasten met zich meebracht. Volgens Matthew Sommer was kuisheid voor vele weduwen niet te bekostigen. Zij hadden dus maar twee opties: hertrouwen of zelfmoord plegen. Maar ook bij vrouwen uit de elite merken we dat hun financiële situatie gecombineerd met het kuisheidsideaal tot zelfmoord kon leiden, zij het op een totaal andere manier.

Over het verband tussen de economische situatie van de weduwen en het al dan niet kuis blijven is veel geschreven. Zo geeft Ann Waltner aan dat een kinderloze weduwe die kuis wou blijven vaak een zoon moest adopteren. Deze adoptie ging echter veelal gepaard met een geldelijke transactie⁷⁶. Hiermee bevestigt ze het idee dat kuisheid enige vorm van welvaart veronderstelde. Wang Yuesheng 王跃生 vermeldt economische redenen (waaronder armoede en terugbetaling van schulden) als belangrijke beweegredenen voor een weduwe van de lagere klasse om te hertrouwen⁷⁷. Indien een arme weduwe toch kuis wou blijven, kon ze enkel zelfmoord plegen. Volgens Liu Zhenggang 刘正刚 en Tang Weihua 唐伟华 kan men dit soort zelfmoorden ook interpreteren als een protest tegen de sociale ongelijkheid in de toenmalige maatschappij⁷⁸.

De wetten die betrekking hadden op kuisheid, hadden dus weinig invloed op een weduwe zonder eigendom. Een weduwe met eigendom daarentegen kon deze in haar voordeel gebruiken: zij kon, door te beweren kuis te zijn, de controle houden over de eigendommen van haar echtgenoot. Deze vrouwen namen volgens Sommer soms grote risico's: doordat ze macht hadden, kwam het voor dat rijkere weduwen seksuele relaties aangingen met gehuurde werknemers, die te arm en te bang waren om te weigeren. Economisch voordeel kon een belangrijk motief zijn om kuis te blijven, maar door de seksuele uitpattingen van sommige weduwen kon angst voor stigma een belangrijke beweegreden worden voor zelfmoord. Als een (rijke) weduwe haar kuise status verloor, verloor ze ook alle recht op eigendom en alle vooruitzicht op een goed leven. Niet elke weduwe was volgens Sommer een tragisch slachtoffer van kuisheid, maar kuisheid definieerde wel de wettelijke status van alle weduwen. Zelfs zij die zich ertegen verzetten, moesten dit doen binnen de grenzen van deze regels⁷⁹.

⁷⁶ Waltner, 1990, pp.84-85

⁷⁷ Wang Yuesheng, 1999, pp.57-58. Ook: Guo Songyi 郭松义, 2001, pp.128-129

⁷⁸ Liu Zhenggang & Tang Weihua, 2001, p.78

⁷⁹ Sommer, 1996, pp.77; 103; 116

3.2.3. *Het familiesysteem en de positie van de vrouw*

Een andere, minstens even belangrijke factor die invloed had op de weduwen, is de werking van het Chinese familiesysteem en de positie van (jonge) vrouwen daarin⁸⁰. Toch gaf T'ien in zijn onderzoek hier weinig aandacht aan. Het belang van het Chinese familiesysteem mag echter niet onderschat worden: uit onderzoek blijkt dat de meest geciteerde oorzaak van zelfmoord in China ontstaat uit familiale conflicten, in het bijzonder met de schoonfamilie of de echtgenoot⁸¹. Bovendien leggen verschillende auteurs, waaronder Mann, Wolf en Lee & Kleinman, de nadruk op het belang van familiale conflicten en het familiesysteem in de beslissing om zelfmoord te plegen. Ook Carol Tan zegt dat zelfmoorden vaak gebeurden in een nijldige bui na banale incidenten zoals een ruzie met de echtgenoot of de schoonmoeder⁸². Wat maakte de positie van deze vrouwen dan zo bijzonder? Wat betekende dit voor een weduwe die kuis wou blijven? En kreeg een weduwe na een zelfmoordpoging steun van haar familie? Deze vragen proberen we hieronder te beantwoorden.

Zoals alle vrouwen in een patriarchaal familiesysteem, vormden Chinese vrouwen volgens Mann een impliciet gevaar voor de duurzame stabiliteit van de familiestructuur omdat ze steeds de grenzen van de familie overschreden: ze kwamen binnen of verlieten de familie als bruiden, en waren in staat om banden van echtelijke solidariteit teweeg te brengen die broers uit elkaar konden halen. Vooral in het begin kon een bruid hierdoor op weinig steun rekenen van haar schoonfamilie. Samen met het feit dat ze vaak ver van haar eigen ouders woonde omdat men normaal gezien niet met iemand uit hetzelfde dorp huwde, zorgde dit alles ervoor dat een pas gehuwde vrouw geheel geïsoleerd was in haar nieuwe huishouden⁸³. Volgens Wolf bracht de overgang van meisje naar vrouw een grote druk met zich mee. De twee jaar voor het huwelijk waren namelijk zeer aangenaam voor een jonge vrouw, omdat haar moeder vaak de moeilijkste klusjes van haar overnam. Deze gelukkige tijd kende zijn hoogtepunt bij het ritueel van het huwelijk, waarbij alle ogen gericht waren op de jonge bruid. Dit maakte het contrast met de ellende tijdens de eerste jaren van haar gehuwd leven des te groter en des te moeilijker om te verdragen. Bij een kindsbruidje of een uxori-lokaal huwelijk, een huwelijk waarbij de echtgenoot komt inwonen bij de familie van de vrouw, waren deze spanningen volgens Wolf veel minder aanwezig, omdat de vrouw in beide gevallen in een vertrouwde omgeving huwde.

⁸⁰ Wolf & Witke, 1975, pp.123-129

⁸¹ Dit was niet enkel het geval in het late keizerrijk, ook in de Volksrepubliek bleef en blijft de invloed van het familiesysteem verder leven, vooral op het platteland. In een onderzoek naar zelfmoorden in China tussen 1976 en 1982, werd ongeveer twee derde van de zelfmoorden voorafgegaan door familiale conflicten of afgesprongen liefdesrelaties. (Ji, Kleinman & Becker, 2001, pp.3; 11)

⁸² Tan, 2005, p.288

⁸³ Dit gevoel van isolatie werd volgens Mann nog versterkt door het contrast met de intieme relaties die deze vrouwen hadden ervaren in hun eigen familie. (Mann, 1997, pp.60-61)

De meeste zelfmoorden gebeurden volgens Wolf door vrouwen uit de meest voorkomende vorm van het huwelijk: een gearrangeerd huwelijk waarbij de vrouw ging inwonen bij de familie van de echtgenoot rond de tijd dat ze volwassen werd⁸⁴. De zwakke positie van bruiden en jonge moeders in deze structuur is een voorteken van de kwetsbaarheid van jonge weduwen in het Chinese familiesysteem.

Wanneer de echtgenoot stierf, betekende dit niet noodzakelijk dat de schoonfamilie de weduwe niet meer kon gebruiken: ze kon dienen om afstammelingen van haar echtgenoot groot te brengen, en om haar bejaarde schoonouders te verzorgen. Weduwen konden volgens Mann vooral een belangrijke rol spelen in een stamfamilie⁸⁵, en meer in het bijzonder die families waar een weduwe (tijdelijk) aan het hoofd stond. In armere families was een stamfamilie volgens Mann vaker een permanente toestand. Meestal konden ze maar één zoon grootbrengen, of toch maar één bruid in huis nemen. Deze vorm komt volgens Mann vaak terug in de biografieën van weduwen in de lokale geschiedenissen⁸⁶. In de meeste gevallen diende de vrouw plichtsgetrouw haar schoonouders tot ze op gepaste manier begraven waren en onderwees ze haar kinderen tot deze op gepaste manier gehuwd waren. Vaak hadden haar zonen succes in de staatsexamens of ten minste een eerbiedwaardig beroep. Dit profiel suggereert volgens Mann dat je vooral kuise weduwen vindt in huishoudens waar de overleden echtgenoot geen overlevende broers heeft die de ouders kunnen verzorgen, en waar de weduwe nakomelingen heeft die ze kan opvoeden. Voor de weduwe die vreesde dat de familieleden van haar echtgenoot haar zouden dwingen te hertrouwen, was zelfmoord een eervol, zij het angstaanjagend, alternatief. Een jonge weduwe in een stamfamilie kende deze dreiging om gedwongen te hertrouwen niet: er waren geen schoonbroers die op haar erfenis uit waren en geen enkele bruidsprijs zou de schoonouders ervan kunnen overtuigen om af te zien van haar diensten. Zij was immers de enige die overbleef om voor hen en hun afstamming(en) te zorgen. Voor zo'n vrouw kon zelfmoord wel een uitweg bieden voor de lange jaren van ontbering in dienst van de familie van haar overleden echtgenoot. Maar de beloning om herinnerd te worden door een succesvolle zoon kon dit soort weduwen volgens Mann vaak overtuigen om te blijven leven⁸⁷.

Wolf geeft aan dat vrouwen na een zelfmoordpoging meestal geen verbetering in hun leven moesten verwachten. Doordat in China meteen de vraag gesteld werd naar wie er

⁸⁴ Wolf & Witke, 1975, pp.123-129

⁸⁵ Ook stamfase genoemd: ouders wonen samen met hun (enige of oudste) zoon, zijn echtgenote en hun kinderen. Indien het oudste koppel in een dergelijke familie oud en zwak is als hun zoon sterft, wordt de (jonge) weduwe tijdelijk het hoofd van het huishouden tot haar zoon volwassen is. (Mann, 1987, p.45)

⁸⁶ Mann, 1987, pp.45-46

⁸⁷ Mann, 1987, p.47

verantwoordelijk was voor haar zelfmoordpoging, leidde dit tot gezichtsverlies van de schoonfamilie en tot problemen voor de eigen familie van de vrouw in kwestie. Zij keerde immers meestal terug naar haar eigen familie die haar moest overhalen om te blijven leven en moest onderhandelen met de schoonfamilie voor een betere behandeling van hun dochter in de toekomst. Door het gezichtsverlies dat de schoonfamilie had geleden, waren ze volgens Wolf nog minder geneigd om hun schoondochter na dit incident goed te verzorgen⁸⁸. Het kuisheidsideaal en het ideaal van een harmonieuze familie waren dus niet zo goed op elkaar afgesteld als oorspronkelijk de bedoeling was geweest: Theiss' interpretatie van de gerechtsdocumenten en rechtszaken toont aan dat de vrouwelijke deugd en de familiale hiërarchie vaak lijnrecht tegenover elkaar stonden in het leven van de gewone mensen⁸⁹, en volgens Carlitz plaatste het kuisheidsideaal deze jonge weduwen vaak tegenover de oudere generatie, die in het slechtste geval probeerde haar te doen hertrouwen, en in het beste geval probeerde om haar zelfmoord te verijdelen⁹⁰.

Uit dit deel leerden we dat weduwen vooral sterk stonden in een stamfamilie, en indien ze erfgenamen hadden. Voor de rest lijkt het zo dat weduwen op niet veel steun van hun schoonfamilie en/of eigen familie konden rekenen. Van hieruit ben ik beginnen werken naar de eigen onderzoeksvraag, met name wat weduwen zelf in een dergelijke situatie deden, hoe hun interactie met anderen verliep, en of dit allemaal wel zo eenzijdig was als het soms wordt voorgesteld.

3.3. Zelfmoord: macht of onmacht?

Een belangrijke discussie in het onderzoek naar de redenen van weduwen die zelfmoord pleegden in het late keizerrijk is de *agency*-vraag: in hoeverre werden weduwen gedwongen of beïnvloed, en in hoeverre was het hun eigen keuze? Wat konden ze zelf aan hun situatie veranderen? De meeste studies (vooral van Chinese onderzoekers) leggen de schuld bij de mannen en zeggen dat ze de weduwen dwongen om zelfmoord te plegen. Hierbij dient opgemerkt dat de lijn tussen zelfmoorden uit eigen 'actieve keuze' en gedwongen of geïnduceerde zelfmoorden zeer dun is. Er zullen steeds verschillende factoren meespelen, waardoor de motieven van de weduwen zich eerder tussen deze twee extremen zullen bevinden. Desalniettemin is het belangrijk dat deze verhandeling de verschillende ideeën hierover probeert weer te geven, want in het hierop volgend onderzoek gaan we verder op zoek naar de macht (en onmacht) van deze weduwen. De meningen zijn heel uiteenlopend: er zijn

⁸⁸ Wolf & Witke, 1975, pp.112-113

⁸⁹ Theiss, 2004a, p.10

⁹⁰ Carlitz, 2001, p.45

onderzoekers (waaronder Huntington en Theiss) die zo goed als geen vorm van *agency* terugvinden in de zelfmoorden, andere onderzoekers (zoals Ko en Carlitz) geven een meer genuanceerd beeld over de *agency* van deze vrouwen, terwijl nog anderen (Zamperini, Fong en Lee & Kleinman) beweren dat zelfmoord voor weduwen een grote vorm van *agency* kon zijn. Tenslotte bespreken we kort de resultaten van een onderzoek uit Amerika over de invloed van suggestie op zelfmoord, wat ook interessant kan zijn voor verder onderzoek op dit gebied in China.

Rania Huntington gebruikt literaire bronnen met verhalen over vrouwen en weduwen die zelfmoord pleegden, en stelt dat zowel in de verhalen als in het toenmalige regeringsbeleid de weduwe werd voorgesteld als potentieel zwak en als een gemakkelijke prooi voor irrationele impulsen, als iemand die gered moet worden door een rationele man⁹¹. Theiss argumenteert dat, hoewel de zelfmoorden van weduwen in officiële geschriften vaak werden voorgesteld als voorbeelden van vrouwelijke *agency*⁹², ze eerder een bevestiging waren van de passiviteit van vrouwen. Volgens haar kwam er vanaf de Ming dynastie een nieuwe nadruk op *qing* 情 (passie en intimiteit), waardoor de literati niet enkel uit een gevoel van morele plicht over de zelfmoord van weduwen schreven (zoals T'ien beweerde). In hun geschriften legden de ambtenaren vooral de nadruk op de kwetsbaarheid van de weduwen, die vaak voorgesteld werden als arm en onderhevig aan manipulatie van familieleden die hun eigendom wilden afnemen. Andere elementen zoals persoonlijkheid, familiale relaties en persoonlijke geschiedenis van deze vrouwen bleven vaak verborgen voor de gerechtelijke documenten⁹³. Zelfmoorden werden beschreven als gewelddadige beproevingen waarin vrouwen de meest kwellende dood tegemoet gingen, en waarbij deze vrouwen vochten tegen hun familie die het vaak goed meende met hen en hen probeerde te redden⁹⁴. Hoewel het martelaarschap van weduwen vaak werd voorgesteld als een vorm van vrouwelijke macht, uitgevoerd tegen de wensen van de familie of echtgenoot in, werd het volgens Theiss gezien als de ultieme uitdrukking van trouw van een vrouw aan haar echtgenoot en dus als een bevestiging van de patriarchale hiërarchie. Theiss maakt echter een kleine nuancering op deze nogal radicale uitspraak in een boek uit hetzelfde jaar: volgens haar kon de staatscultus van kuisheid ook verrassende gevolgen voor de macht van vrouwen hebben⁹⁵. Zo zouden zelfmoorden van

⁹¹ Huntington, 2005, p.17

⁹² Onder andere omdat ze tegen de wil van de familie en/of echtgenoot werden uitgevoerd. (Theiss, 2004b, p.520)

⁹³ Theiss, 2004b, p.529

⁹⁴ Theiss, 2004b, pp.514; 516; 520

⁹⁵ Theiss, 2004a, korte inhoud op boekflap

vrouwen die de (toon van de) woorden van een man interpreteerden (als een seksuele belediging) een krachtige, zij het beperkte, vorm van vrouwelijke *agency* geweest zijn⁹⁶.

Dorothy Ko ziet weduwen die zelfmoord pleegden eerder als martelaars van de liefde. Ko beweert dat ze hun echtgenoten in het graf volgden om een huwelijkseed te volbrengen van een relatie die nooit meer herhaald zou worden. Deze alternatieve uitleg voor zelfmoord van weduwen – die van een oprechte liefde voor de overleden echtgenoot – doet volgens Ko geen afbreuk aan de inhoud van de morele leer die weduwen aanmaande om kuis te blijven. Het ideaal van het bij elkaar passend koppeltje kon volgens haar zelfs een stimulans zijn voor de cultus van de kuis weduwe. Zonder deze echtelijke liefde zou het volgens Ko moeilijk uit te leggen zijn waarom sommige weduwen zo enthousiast de ideologie omarmden die steunde op de ontkenning van de eigen emotionele en seksuele noden⁹⁷. Ook Carlitz geeft aan dat zelfmoord voorgesteld kon worden als een poging om de gestorven echtgenoot te vervoegen, maar omdat de confucianistische ideologie van de Ming (en Qing) dynastie romantische gevoelens tussen een koppel ontmoedigde, komt dit motief nooit voor in de officiële documenten⁹⁸. Daarom was het niet altijd duidelijk of deze jonge vrouwen ingingen tegen de wensen van hun familie (door zelfmoord te plegen of kuis te blijven) in naam van het kuisheidsideaal of uit liefde voor hun overleden echtgenoot⁹⁹.

Volgens Paola Zamperini, die volksverhalen uit de Ming en Qing periode onderzocht, waren vele literaire voorstellingen van zelfmoorden geen wanhoopsdaden, maar een manier van vrouwen om zichzelf te doen gelden. De verhalen tonen vrouwen als actieve uitvoerders van hun eigen zelfmoord. Zelfmoord was voor deze vrouwen een manier om roem en een deugdelijke reputatie te verkrijgen. Vaak vormt een gebroken hart de belangrijkste aanleiding tot zelfmoord; het verliezen van de echtgenoot staat voor deze vrouwen gelijk aan het verliezen van zichzelf. Volgens Zamperini is de dood een grens die een vrouw over moet om pure roem en publieke erkenning te verkrijgen: door te sterven kan een jonge vrouw publieke zichtbaarheid krijgen op een sociaal aanvaardbare manier¹⁰⁰. Ook in het ‘echte’ leven zouden vrouwen volgens sommige onderzoekers uit ‘eigen keuze’ zelfmoord plegen: Grace Fong concludeert uit onderzoek van ‘zelfmoordbriefjes’ dat deze vrouwen vaak zelfmoord pleegden uit verzet tegen hun situatie. Soms verminkten ze ook hun gezicht om hun verzet duidelijk te maken¹⁰¹. Zelfmoord plegen als verzet tegen de eigen schoonfamilie had echter niet altijd het

⁹⁶ Theiss, 2004a, p.178

⁹⁷ Ko, 1994, pp.185-187

⁹⁸ Carlitz, 2001, p.39

⁹⁹ Carlitz, 2001, p.45

¹⁰⁰ Zamperini, 2001, pp.78-79; 88; 100 noot 65; 103-104

¹⁰¹ Fong, 2001, pp.106; 132

gewenste resultaat, aangezien de schoonfamilie dan geld kon krijgen van de staat voor hun 'kuis en heroïsche' schoondochter¹⁰². Ook Lee & Kleinman zien zelfmoord als een strategie van verzet door vrouwen die zich machteloos voelen in situaties van politieke en sociale overheersing. Het is een manier om hun kuisheid en trouw te verdedigen, maar ook een middel om te ontsnappen aan een uitzichtloos leven¹⁰³. Lee & Kleinman wijzen er echter ook op dat we niet mogen veralgemenen. Zelfmoord is zeker niet altijd bedoeld als sociaal verzet. Het kan evengoed geassocieerd zijn met wroeging, eerverlies of een ernstige geestelijke gestoordheid¹⁰⁴. Een studie die we bij de kwestie van *agency* zeker moeten vermelden, is die van David Phillips over de invloed van suggestie op zelfmoord. Hieruit blijkt dat hoe meer publiciteit een zelfmoordverhaal krijgt, hoe sterker het aantal zelfmoorden erna stijgt. De stijging van zelfmoorden is hoofdzakelijk beperkt tot het gebied waarin het verhaal werd gepubliceerd¹⁰⁵. Eerdere studies over suggestie toonden aan dat een voorbeeld meer kans heeft om te worden geïmiteerd als het prestigieus is en als de omstandigheden gelijkaardig zijn aan die van de imitator¹⁰⁶. Het gaat hier volgens Phillips ook niet per definitie om mensen die anders in ieder geval zelfmoord gepleegd zouden hebben¹⁰⁷. Over de invloed van suggestie op zelfmoord in China is nog niet veel onderzoek verricht, maar het kan zeker ook een belangrijke rol gespeeld hebben, aangezien in het late keizerrijk zelfmoorden vaak publiekelijk gepropageerd en uitgevoerd werden¹⁰⁸. Indien dit het geval was, zouden we naar mijn mening eerder over

¹⁰² Ropp, 2001, p.7

¹⁰³ Lee & Kleinman vermelden verschillende van deze uitzichtloze situaties: vrouwen met een echtgenoot die concubines nam en het familiefortuin erdoor joeg, vrouwen die misbruikt werden door hun schoonfamilie, die beschuldigd werden van overspel of incest, die gedwongen werden te hertrouwen of die niet wilden leven als slaaf en voortbrenger van zonen in de familie van hun echtgenoot. (Lee & Kleinman, 2000, p.223)

¹⁰⁴ Lee & Kleinman, 2000, pp.221; 234

¹⁰⁵ Phillips, 1974, p.340

¹⁰⁶ Dit betekent onder andere dat een zelfmoord van iemand die bekend was bij een groot publiek meer navolging zou krijgen, en dat vrouwen meer geneigd zouden zijn zelfmoorden van vrouwen te 'imiteren' en mannen die van mannen. (Phillips, 1974, p.352)

¹⁰⁷ Phillips, 1974, p.341. Deze opmerking wordt ondersteund door een complex argument: volgens Durkheim zouden alleen zij die reeds van plan waren zelfmoord te plegen door zelfmoordverhalen worden beïnvloed (waardoor hun zelfmoord enkele maanden werd 'vervroegd'). Als dit waar is, zou dit volgens Phillips moeten leiden tot een daling van het aantal zelfmoorden na de piek van 'extra' zelfmoorden die gecreëerd werd door de publiciteit rond een bekende zelfmoord. Deze daling wordt veroorzaakt door de zelfmoorden die een paar maanden 'vervroegd' werden door de invloed van de zelfmoordverhalen (en dus niet meer op hun 'normale' tijdstip plaatsvinden). Aangezien hij deze daling niet waarneemt, concludeert Phillips dat er drie mogelijkheden zijn: 1) ofwel zouden de 'extra' slachtoffers in ieder geval zelfmoord gepleegd hebben, maar enkele maanden tot zelfs jaren later (waardoor de daling niet duidelijk merkbaar is), 2) ofwel zouden de 'extra' slachtoffers geen zelfmoord gepleegd hebben als de verhalen niet gepubliceerd waren, 3) ofwel een combinatie van de twee: sommige zelfmoorden werden rechtstreeks veroorzaakt door de verhalen, anderen werden er gewoon door 'bespoedigd'. Zonder verder onderzoek kan men echter geen enkele van de drie conclusies definitief uitsluiten. (Phillips, 1974, p.350)

¹⁰⁸ Zonder er verder op in te gaan, vermeldt Mann in *Precious Records* dat ongelukkige jonge vrouwen zich aangetrokken voelden tot de beelden van vrouwelijke martelaars uit de lokale geschiedenissen, en dat ze daaruit misschien de kracht konden putten om zelfmoord te plegen. (Mann, 1997, p. 207)

gedwongen zelfmoorden (of toch minstens aansporing tot) dan over zelfmoorden uit eigen 'actieve keuze' moeten spreken, doch hiervoor is nog meer onderzoek vereist.

Het is duidelijk dat de discussie over de macht en onmacht van deze weduwen nog steeds leeft. Ook hieraan wens ik via het onderzoek mijn steentje bij te dragen, door te kijken in hoeverre vrouwen die geen zelfmoord pleegden macht hadden over hun eigen positie en situatie.

4. Op zoek naar alternatieven

Het onderzoek naar weduwen in het late keizerrijk die zelfmoord pleegden, kende reeds een zeer diverse aanpak¹⁰⁹. Toch blijft er, door de complexiteit van het onderwerp, nog veel ruimte voor verder onderzoek. Mijn onderzoek van acht lokale geschiedenissen¹¹⁰ (1531 vrouwen) wil een bijdrage leveren aan dit studieveld, en meer in het bijzonder aan de studie van T'ien: via de resultaten van het onderzoek probeer ik de soms nogal radicale stellingen van T'ien aan te vullen en te nuanceren. De zwakte in het onderzoek van T'ien is dat hij te veel focust op de invloed van de kuisheidscultus op weduwen die zelfmoord pleegden, waardoor hij geen aandacht heeft voor weduwen die geen zelfmoord pleegden, of voor de mogelijkheden die deze laatsten hadden binnen het sociale kader dat door de dominante ideologie werd gevormd. Daarom heb ik ervoor gekozen het onderwerp van mijn onderzoek te verplaatsen naar vrouwen die na de dood van hun echtgenoot kuis bleven. Dit kan dienen als aanvulling op de voorgaande onderzoeken die naar mijn mening door de focus op zelfmoord een veel te negatief beeld weergeven van de situatie van deze weduwen. De belangrijkste vragen die we ons tijdens het onderzoek stellen, is of weduwen in die tijd, volgens deze acht lokale geschiedenissen, wel zo machteloos waren als ze in andere onderzoeken (waaronder dat van T'ien) worden voorgesteld, en hoe hun interactie met de mensen rondom hen verliep.

Eerst zal ik de keuze van mijn bronnen verantwoorden en de vraagstelling van het onderzoek verduidelijken. Daarna volgt de bespreking van het onderzoek, dat opgedeeld is in twee delen: het eerste deel focust op de woorden van de weduwe zelf, op wat zij volgens de lokale geschiedenissen zegt en doet. Het tweede deel onderzoekt de opgetekende woorden van anderen, en welke invloed zij volgens de lokale geschiedenissen hadden op de beslissing die de weduwe nam. Bovendien kijken we hier ook naar de opgetekende reacties van de weduwe zelf in deze situaties. We hopen op deze manier meer aandacht te schenken aan de menselijke

¹⁰⁹ Fei-Wen Liu vat deze diverse aanpak samen als volgt: analyses op basis van het neo-confucianisme, onderzoek van wettelijke aspecten zoals eigendomsrechten en de bruidsschat van vrouwen (Holmgren, 1985; Birge, 1995; Bernhardt, 1996; 1999), conflicten tussen ideologische/wettelijke regels en dagelijkse praktijken (Sommer, 1996), persoonlijke angsten van mannelijke intellectuelen als gevolg van bredere socio-economische veranderingen (T'ien, 1988), gemeenschappelijke belangen zoals eer en verwantschap (Mann, 1987; Carlitz, 1997), het metaforische gebruik van weduwen door de gemeenschap en de staat voor hun eigen belangen (Carlitz, 1991) en over hoe weduwen voordelen hadden door de cultus, onder meer door bescherming tegen gedwongen hertrouwen (Holmgren, 1985; Mann, 1987; Sommer, 1996). (Liu, 2001, pp.1052-1053)

¹¹⁰ Verwijzingen naar deze lokale geschiedenissen zullen gebeuren via afkortingen (zie bibliografie), de oorspronkelijke Chinese paginanummer wordt, indien aanwezig, weergegeven tussen haakjes. De dynastie staat op het einde van de verwijzing tussen haakjes vermeld, evenals de plaatsnaam indien deze specifiek is dan de naam van de lokale geschiedenis. Karakters van de plaatsnamen zijn te vinden in bijlage 1. Alle voorbeelden zijn eigen vertalingen, met eigen toegevoegde nadruk. Irrelevante stukken werden niet vertaald. De karakters zijn in simpele vorm weergegeven om de eenvormigheid van de verhandeling te behouden, alsook omdat bijna de helft van het onderzoeksmateriaal uitgegeven was in gesimplificeerde karakters.

relaties, vooral tussen vrouwen onderling, die door T'ien vaak over het hoofd werden gezien. Bovendien willen we aantonen hoe dit, soms meer dan politieke, culturele of religieuze aspecten, het leven van de weduwen kon beïnvloeden.

4.1. Inleiding: vraagstelling en bronnen

Vooraleer we het onderzoek bespreken, schetsen we kort de evolutie van het gebruik van bronnen binnen dit studieveld. We bekijken welke bronnen T'ien en andere onderzoekers gebruikten, wat de nadelen waren van de lokale geschiedenissen tegenover 'nieuwere' bronnen, en waarom ik in mijn onderzoek toch teruggrijp naar de lokale geschiedenissen. Tenslotte leggen we de selectiemethode kort uit.

De focus van de vroegste studies (waaronder de studie van T'ien) lag op de gedachten en de geschriften van mannen, niet zozeer omdat men dacht daar het antwoord te vinden op het waarom van zelfmoord van weduwen, maar vooral omdat de toegang tot andere soorten bronnen beperkt was. Door de ontdekking van nieuwe bronnen¹¹¹, zoals de poëzie van vrouwen, kreeg men toegang tot meer informatie, waardoor onderzoekers op zoek gingen naar de stem van de vrouw zelf, als actieve deelneemster in de samenleving en vormde van haar eigen lot. Als gevolg hiervan zijn de lokale geschiedenissen als onderzoeksmateriaal – waarop ook T'ien zijn onderzoek grotendeels baseerde – sinds begin van de jaren '90 in onbruik geraakt¹¹². Bovendien begonnen verschillende onderzoekers, waaronder Fei-Wen Liu, te twijfelen aan de betrouwbaarheid van de lokale geschiedenissen, aangezien ze door mannen geschreven waren.

We kunnen ons inderdaad afvragen of het wel een goed idee is de lokale geschiedenissen te gebruiken voor dit onderzoek, als de andere bronnen zoveel nieuwe informatie bevatten. Wanneer we de lokale geschiedenissen als bronmateriaal gebruiken, moeten we ons zeker bewust blijven van de kleur van de bronnen: ze werden namelijk geschreven door een mannelijke elite, die de dominante ideologie sterk verkondigde. Ook in mijn onderzoeksmateriaal is dit het geval. Hiervan getuigen onder andere de letterlijke citaten van de bekende zin van Cheng Yi¹¹³, of citaten die hier sterk bij aanleunen, zoals dat van een buur van mevrouw An 安氏, echtgenote van Wang Ying 王瑛: “Sterven voor kuisheid is een kleine

¹¹¹ Deze werden onder andere bekend door de publicatie van Hu Wenkai's 胡文楷 *Lidai funü zhuzuo kao* 历代妇女著作考 (An Examination of Women's Writings through the Dynasties) in 1985, waarin meer dan 3600 publicaties van vrouwen uit de Qing dynastie waren opgenomen. (Ropp, 2001, p.11)

¹¹² Ropp, 2001, p.11

¹¹³ Zie noot 18: “俄死极小，失节极大”. *FF*, p.456, mevrouw Lin 林氏, echtgenote van Li Hui 李徽 (Ming, Houguan); *FF*, p.491, Zhang Qiugu 张秋姑, echtgenote van Yu Shiqing 余时卿 (Qing, Gutian)

zaak, je zoon opvoeden is een grote zaak.”¹¹⁴ Een gelijkaardig idee vinden we terug in de volgende conversatie tussen mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Yu Chaopin 郁朝聘, en haar vader. Ze vroeg: “Sterven voor kuisheid of kuis blijven, welke van deze twee is het gemakkelijkst?” Haar vader antwoordde: “Kuis blijven is het moeilijkst.” Toen ze vroeg waarom, antwoordde hij: “Sterven voor kuisheid is in één ochtend gebeurd, maar kuis blijven is voor heel je leven.” Na deze conversatie voedde Wang haar zoon op en diende ze haar schoonouders, ze bleef 64 jaar kuis¹¹⁵. Dit weerspiegelt bijna letterlijk het idee van keizer Yongzheng, die zelfmoord omschreef als een laffe daad om aan je verplichtingen te ontsnappen¹¹⁶. Bovendien gaven de lokale geschiedenissen een welbepaald beeld weer van vrouwen, dat liefst zo dicht mogelijk aanleunde bij het officiële ideaalbeeld van een kuis vrouw. Onder andere de deugd van trouw blijven aan de echtgenoot werd sterk benadrukt¹¹⁷. De dominante ideologie is dus duidelijk aanwezig in deze geschriften. Toch mogen we de lokale geschiedenissen niet afschrijven als volledig onbetrouwbaar. Mann argumenteert dat ze toch een relatief goede weergave van de werkelijkheid zijn omdat ook vrouwen van de elite vele veronderstellingen van de gangbare ideologie en de uitvoering ervan in het leven deelden met mannen¹¹⁸. Dit blijkt zelfs in de nieuwe bronnen het geval te zijn, die reflecties van de vrouwen zelf bevatten. Deze vrouwen waren er bijvoorbeeld van overtuigd dat hun voortbestaan onmogelijk was als ze niet onder de hoede van een man stonden¹¹⁹. Daarom denk ik dat de lokale geschiedenissen ons ook kunnen leren in welke omstandigheden de daarin opgenomen weduwen hun beslissingen namen. Bovendien kan de informatie uit de nieuwe bronnen ons helpen om de lokale geschiedenissen beter te begrijpen, en om een duidelijkere analyse te maken van bepaalde problemen die vroeger minder aandacht kregen, of die door de opkomst van de nieuwe bronnen enigszins verwaarloosd zijn, zoals de macht die de weduwe binnen het sociale kader al dan niet kon hebben.

¹¹⁴ TX, p.92 (6): “死节事小，抚孤事大。” (Ming), dit is een sterke analogie op de zin van Cheng Yi.

¹¹⁵ XTX, pp.196-197 (9-10): “死节与守节孰易？”父曰：“守节难”叩其故曰：“死节一朝之烈，守节终身之贞遂不死已。” (Qing). Gelijkaardig: TX, p.95 (11), mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Liang Guanglie 梁光烈 (Qing): “死易，立孤难” “Sterven is gemakkelijk, een zoon opvoeden is moeilijk.”

¹¹⁶ Zie p.12

¹¹⁷ Hierbij dient opgemerkt dat deze trouw niet van mannen verwacht werd. Ook in de lokale geschiedenissen vinden we veel voorbeelden van mannen die reeds een tweede vrouw hadden, evenals hooggeplaatste weduwnaars die opnieuw wilden huwen, bijvoorbeeld: YX, pp.703-704, mevrouw Huang 黄氏, echtgenote van Zheng Qing 郑庆 (Ming).

¹¹⁸ Mann, 1997, p.3

¹¹⁹ Liu, 2001, p.1061. Dit idee werd ook bevestigd door Sandra Gilbert, die de invulling van het woord ‘weduwe’ in verschillende culturen onderzocht. Ze ondervond dat een weduwe in vele culturen wordt omschreven als ‘leeg’. Gilbert noemde de hindoecultuur als voorbeeld: daar ligt de redding van een vrouw in haar toewijding aan haar man; ze verliest dus haar levensdoel op het moment dat haar echtgenoot sterft. Indien dit gebeurde, was haar verder bestaan in principe van geen enkele waarde meer. (Gilbert, 2001, pp.564; 567) Ook Mann merkt op dat in Chinese kronieken weduwen werden omschreven als ‘wei wang ren’ 未亡人 oftewel letterlijk ‘persoon die nog niet is gestorven’. (Mann, 1997, p.67)

Om deze redenen, en ook om een aanvulling te kunnen bieden voor de zaken waar T'ien minder aandacht aan schonk, heb ik ervoor gekozen de lokale geschiedenissen opnieuw als onderzoeksmateriaal te gebruiken. Bovendien probeerde ik zoveel mogelijk dezelfde lokale geschiedenissen te gebruiken als T'ien, en selecteerde ik de andere geschiedenissen zodanig dat ze uit dezelfde regio (Fujian, Jiangsu of Shandong) en tijdsperiode (late Ming, begin Qing) komen als de bronnen die T'ien gebruikte. Uiteindelijk selecteerde ik acht lokale geschiedenissen: (*Wanli*) *Fuzhou Fuzhi* (万历) 福州府志 (1596)¹²⁰, *Nan'an Xianzhi* 南安县志 (1672), *Yongchun Xianzhi* 永春县志 (1684)¹²¹, *Jiangnan Tongzhi* 江南通志 (1736), *Fuzhou Fuzhi* 福州府志 (1754), (*Qianlong*) *Tancheng Xianzhi* (乾隆) 郟城县志 (1763), (*Jiaqing*) *Xuxiu Tancheng Xianzhi* (嘉庆) 续修郟城县志 (1810)¹²² en (*Daoguang*) *Changqing Xianzhi* (道光) 长清县志 (1835). Zes van deze lokale geschiedenissen werden ook door T'ien, soms in een oudere versie, gebruikt. Van de andere twee lokale geschiedenissen werd (*Qianlong*) *Tancheng Xianzhi* (1763) door Spence gebruikt, en vormt (*Daoguang*) *Changqing Xianzhi* (1835) een eigen aanvulling¹²³. Het gebruikte bronmateriaal mag dan maar een fractie zijn van het materiaal dat T'ien gebruikte (166 lokale geschiedenissen), toch zullen we merken dat zelfs uit deze beperkte selectie reeds bepaalde resultaten naar boven komen die T'ien in zijn betoog niet aan bod liet komen. Bovendien richt mijn onderzoek zich op een ander aspect in het leven van de weduwen. Terwijl T'ien vooral weduwen die zelfmoord pleegden onderzocht, laat dit onderzoek hen grotendeels buiten beschouwing. We focussen daarentegen op weduwen die geen zelfmoord pleegden, of die na een poging verder leefden. Hierbij laten we zowel de weduwe zelf, als de mensen rondom haar aan het woord. Op die manier proberen we de weduwe uit haar slachtofferrol te halen, en plaatsen we haar in een netwerk van relaties, waarbinnen we haar mogelijkheden onderzoeken. Bij de selectie van vrouwen die een zelfmoordpoging ondernamen, werd vooral op volgende termen gelet: *zijin* 自尽 'er een einde aan maken', *touhuan* 投缳 en *ziyi* 自缢 'zelfmoord plegen door zich op te hangen' en *tunjin* 吞金 'zelfmoord plegen door goud in te slikken'. Vaak worden deze termen gevolgd door woorden als *busi* 不死 'niet gestorven', *jiu* 救 'gered' of *bude(si)* 不得(死) 'niet verkrijgen (te sterven)', die duidelijk maken dat de zelfmoordpoging mislukt is. Binnen de geselecteerde groep vrouwen onderzoek ik welke andere opties ze buiten

¹²⁰ T'ien gebruikt een oudere versie: *Fuzhou Fuzhi* (1579).

¹²¹ T'ien gebruikt een oudere versie: *Yongchun Xianzhi* (1526).

¹²² T'ien gebruikt een oudere versie: (*Jiaqing*) *Xuxiu Tancheng Xianzhi* (1805). Het is mogelijk dat deze versie toch dezelfde is, en dat T'ien zich vergist heeft van datum, aangezien deze datum niet vermeld staat in de *Zhongguo difangzhi lianhe mulu* 中国地方志联合目录. Het kan echter ook over een zeldzaam exemplaar gaan. Doch door gebrek aan een uitgebreide bibliografie van T'ien, kan dit niet bevestigd worden.

¹²³ Gekozen volgens jaartal en beschikbaarheid.

zelfmoord hadden. Termen die een alternatief kunnen aantonen zijn: *tucun* 图存 ‘proberen om te overleven’ en *rensi* 忍死 ‘de dood weerstaan’¹²⁴. De uiteindelijke selectie bestaat uit 1531 vrouwen, zowel uit de Ming als Qing dynastie¹²⁵. Vrouwen waarbij enkel de leeftijd en het aantal jaren van hun weduwschap vermeld stond, zijn niet in rekening gebracht.

4.2. De weduwe over haar mogelijkheden

Zoals Mann, Wolf en Lee & Kleinman reeds aangaven, speelde de positie en de functie van de vrouw binnen de schoonfamilie een belangrijke rol bij de beslissing om al dan niet zelfmoord te plegen. Ook T’ien en Liu beweerden dat een weduwe veel minder geneigd was om zelfmoord te plegen indien ze een erfgenaam had¹²⁶. De vraag is nu in hoeverre de positie van een weduwe een vaststaand feit was: kon een weduwe volgens de relazen in de lokale geschiedenissen iets doen, liefst binnen het sociale kader, om haar positie te veranderen? En zo ja, wat dan? Om deze vragen te beantwoorden laten we de weduwen zelf aan het woord. Voor de volledigheid vullen we dit deel ook aan met minder sociaal aanvaarde oplossingen, die desalniettemin ook door weduwen gebezigd werden.

Op het eerste zicht lijkt het inderdaad het geval te zijn dat het bestaan van een erfgenaam zelfmoord kon tegenhouden: 92%¹²⁷ van de weduwen uit het geselecteerde materiaal heeft één of meerdere (jonge) zonen. Dit komt sterk overeen met de resultaten van T’ien: bij 101 kuis weduwen uit Lu’An in Shanxi die geen zelfmoord pleegden, bleken er 89 een zoon te hebben, dit is ongeveer 88%¹²⁸. T’ien heeft dit fenomeen echter niet verder onderzocht. Wanneer we dit wel doen, merken we dat er heel wat meer uit te halen is dan alleen het feit dat een zoon een reden was om te blijven overleven. Bij de weduwen in de lokale geschiedenissen die kuis blijven voor een zoon vinden we meestal uitdrukkingen terug zoals *shizhi fugu* 矢志抚孤¹²⁹ ‘zweren kuis te blijven om een zoon op te voeden’ en *lizhi fugu* 励志抚孤 ‘vastberaden zijn om een zoon op te voeden’. Andere vaak voorkomende uitdrukkingen zijn *shisi fugu* 誓死抚孤 ‘plechtig beloven een zoon op te voeden tot de dood’, *rensi fugu* 忍死抚孤 ‘vasthouden aan het leven om een zoon op te voeden’ en *(yi si gu you) fuke xun* (以四孤幼) 弗克殉 ‘(omwille

¹²⁴ Het elektronische woordenboek *Wenlin* geeft een meer poëtische vertaling: ‘vasthouden aan het leven om een eervolle zaak na te streven’.

¹²⁵ Vooral in deze dynastieën pleegde een groot aantal weduwen zelfmoord. Ook andere auteurs (waaronder T’ien en Mann) focussen hun onderzoek op deze periode.

¹²⁶ T’ien, 1988, p.37; Liu, 2001, pp.1062-1063; 1076-1077

¹²⁷ 1104 van de 1197 weduwen waarbij informatie stond over kinderen hadden een zoon. Dit cijfer verwijst naar het totaal aantal vrouwen dat een zoon had, ongeacht de methode die gebruikt werd om aan een zoon te geraken (eigen berekening). (Zie bijlage 2, tabel 1)

¹²⁸ T’ien, 1988, p.37. Deze selectie komt uit lokale geschiedenissen tussen 1368-1612.

¹²⁹ In feite betekent *gu* 孤 ‘weeskind’. Deze term wordt in de lokale geschiedenissen vaak gebruikt om een zoon aan te duiden die zijn vader is verloren. Dochters worden zelden vermeld.

van vier jonge zonen) niet in staat zijn in de dood te volgen'. Natuurlijk zijn er ook variaties op deze vormen terug te vinden, en kunnen we spreken van een aantal gradatieverschillen. Zo zijn de eerste twee uitdrukkingen vrij positief: het gaat hier over weduwen die zich volledig op de taak richten om hun zonen op te voeden, zonder veel verdere informatie erbij. Bij de andere uitdrukkingen is er echter een duidelijke verwijzing terug te vinden naar het alternatief: de dood. Deze weduwen worden omschreven als vrouwen die in feite zelfmoord gepleegd zouden hebben, maar het niet deden omdat ze een zoon hadden. We vinden deze ingesteldheid nog duidelijker terug bij weduwen die zwanger zijn: *yi youshen rensi* 以有娠忍死 'de dood weerstaan omdat men zwanger is' en *youshen, nai qianghuo* 有娠, 乃强活 'volhouden om te overleven omdat men zwanger is'. Wel dient opgemerkt dat deze vrouwen, volgens de lokale geschiedenissen, overleefden in de hoop om een zoon te krijgen. Hiervan getuigt het volgende voorbeeld:

Mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Chen Zhaoyi 陈兆宜, was 22 toen haar echtgenoot stierf. Zeven dagen lang at en dronk ze niet. Toen dacht ze eraan dat ze zwanger was, en ze stierf niet. Ze kreeg een dochter, en vervolgens probeerde ze zich op te hangen, maar ze werd gered en gereanimeerd. Daarna zwoer ze om kuis te zullen blijven om haar schoonmoeder, mevrouw Gao 高氏, te dienen en adopteerde ze een neef als erfgenaam (...) ze bleef 54 jaar kuis¹³⁰.

Indien de weduwe zelf aan bod komt in de lokale geschiedenissen, is dit ook vaak om aan te geven dat ze kuis blijft voor haar kinderen, en meestal voor een zoon. Zo zei mevrouw Huang 黄氏 tegen haar zwaar zieke echtgenoot, You Weiguang 游为光: "Ik ben zwanger, als ik geluk heb en een jongen krijg dan voed ik hem op, als het een meisje is dan volg ik je in de dood."¹³¹ Chen Biangu 陈扁姑, echtgenote van Ding Ziwen 丁子文, stak de volgende tirade af toen haar schoonouders wilden dat ze hertrouwde: "Wat mij (未亡人) betreft, was het niet voor dit kleine weesje (mijn zoon), dan was ik 'hij die gestorven is' (mijn echtgenoot) in de dood gevolgd, waarom spreken jullie dan over hertrouwen?"¹³² Een zekere mevrouw Wu 吴氏, echtgenote van Chen Keqiu 陈可俵 riep tegen een groep bandieten het volgende: "Ik ben de vrouw van Chen, mijn echtgenoot had het ongeluk vroeg te sterven. De reden waarom ik niet ben gestorven, is omdat ik twee zonen heb. Hoe kunnen jullie de zonen van een weduwe gevangen nemen, tenzij jullie zelfs niet het minste fatsoen kennen?"¹³³

¹³⁰ FF, p.462 (Qing, Houguan). Ook: FF, p.516, mevrouw Huang 黄氏, echtgenote van You Weiguang 游为光 (Qing, Lianjiang); TX, p.99 (20), mevrouw Wu 吴氏, echtgenote van Du Deyu 杜德裕 (Qing)

¹³¹ FF, p.516: "吾孕, 幸生男为抚育, 女则从地下。" (Qing, Lianjiang)

¹³² FF, p.489: "未亡人非以此藐孤, 且从死者于地下, 何论他适?" (Ming, Gutian). Ook: CX, p.473 (5), mevrouw Wu 吴氏, tweede echtgenote van Lu Zongwen 鲁宗文 (Ming)

¹³³ FF, p.559: "我陈氏妇也, 夫不幸早世, 所以不死者, 为二儿也。若群独非人, 奈可携寡妇儿?" (Qing, Fuqing). Bij de vertaling van 若群独非人 had ik enige moeilijkheden, deze is dus bij benadering.

Toen de zoon van weduwe Wu Zhuguan 吴珠官, echtgenote van Chen Xinlan 陈新兰, ernstig ziek werd, zei ze al wenend: “De reden waarom ik (未亡人) niet gestorven ben, is omdat ik deze zoon heb. Als hij in de ochtend sterft, zal ik zeker die avond sterven.”¹³⁴ In al deze opgetekende voorbeelden verwijst de weduwe doorgaans naar haar zoon als reden om te blijven leven.

Uit voorgaande kunnen we besluiten dat het belang van een zoon niet te onderschatten is, althans in de opgetekende verklaringen. Dit betekent echter niet dat een weduwe zonder zoon geen enkele andere uitweg had dan zelfmoord. T'ien beweert dat een kinderloze weduwe in principe geacht werd zelfmoord te plegen. Volgens hem had ze maar twee andere opties: al haar (geërfde) bezittingen vrijwillig aan haar schoonfamilie geven of zichzelf verminken om haar vastberadenheid om kuis te blijven te tonen¹³⁵. Uit het bovenstaande voorbeeld blijkt echter dat een weduwe zonder zoon (of met een zoon die gestorven was) minstens één andere optie had, met name via adoptie een erfgenaam verzekeren voor haar overleden echtgenoot:

Mevrouw Luo 罗氏, echtgenote van Yang Gong 杨珙, was twintig toen ze weduwe werd. Ze voedde één zoon en twee dochters op, en deed alle moeite om hen ondanks de armoede te onderwijzen. *De zoon stierf echter jong, en ze adopteerde een erfgenaam voor Yang om de leegte op te vullen. Ze steunde op haar dochters om te overleven en gedroeg zich voorbeeldig tot het einde*¹³⁶.

Adopties komen zeer frequent terug in de lokale geschiedenissen. Financieel gezien was dit echter niet altijd mogelijk, zoals blijkt uit het voorbeeld van mevrouw Meng 孟氏, echtgenote van Liang Jingsi 梁敬思: ze had geen zonen, maar wou geen erfgenaam adopteren omdat ze te arm was¹³⁷. Andere weduwen adopteerden verschillende malen een erfgenaam indien hun eerste adoptiezoon vroeg stierf:

Luo Huizhuang 罗辉庄, echtgenote van Lin Chonghan 林充汉, was 29 toen ze weduwe werd. Ze had geen zonen. Ze respecteerde en ondersteunde haar schoonouders. Ze adopteerde een zoon van een oudere broer van haar echtgenoot als erfgenaam, maar deze stierf jong. *Ze koos opnieuw een erfgenaam uit en bleef 24 jaar kuis*¹³⁸.

¹³⁴ *FF*, p.518: “未亡人所不死者，以有此子也。若朝亡，我必夕亡。” (Qing, Lianjiang). Ook: *CX*, p.473 (6), mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Li Qian 李乾 (Ming): “我向不以死殉以儿故也。” “De reden waarom ik niet in de dood gevolgd ben, is mijn zoon.”

¹³⁵ T'ien, 1988, pp.36-37

¹³⁶ *FF*, p.417 (Ming, Min). Ook: *FF*, p.424, mevrouw Lian 连氏, echtgenote van Lin Yi 林翊 (Qing, Min); *FF*, p.425, mevrouw Gan 甘氏, echtgenote van Lin Hongpan 林鸿磐 (Qing, Min). In het totaal vond ik 211 weduwen die adopteerden, waarvan er 23 na de dood van hun eigen zoon adopteerden. (Zie bijlage 2, tabel 1)

¹³⁷ *XTX*, p.200 (17): 无子，以贫故无愿为嗣者。(Qing). Dit is het enige voorbeeld waarbij het letterlijk vermeld staat, maar we kunnen aannemen dat dit ook het geval kon zijn bij andere vrouwen die geen zoon hadden en er ook geen adopteerden. (Waltner, 1990, pp.84-85; Liu, 2001, p.1063)

¹³⁸ *FF*, p.428 (Qing, Min). Ook: *CX*, p.476 (12), mevrouw Yue 岳氏, echtgenote van Sun Lin 孙琳 (Qing); *TX*, p.99 (19), mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Liu Zhixian 刘之宪 (Qing)

Indien haar zoon reeds gehuwd was of op huwbare leeftijd was gestorven, kon het zijn dat de weduwe een adoptiekleinzoon nam¹³⁹. De relazen in de lokale geschiedenissen geven de indruk dat men bij adoptie de voorkeur gaf aan zonen van een broer van de echtgenoot¹⁴⁰, liefst een oudere broer¹⁴¹. Als een erfgenaam niet dringend nodig was (bijvoorbeeld omdat de echtgenoot nog broers had), kon het zijn dat de weduwe een tijd wachtte alvorens te adopteren:

Mevrouw Yan 颜氏, echtgenote van Xie Shang'an 谢尚安, was zeventien toen ze huwde. Nog geen twee jaar later werd ze weduwe. Ze zwoer kuis te blijven, en moest *wachten tot de jongere broer van haar echtgenoot*, Shangpiao 尚朴¹⁴², een zoon had om deze als erfgenaam te nemen om de offers verder te zetten. Maar op het moment dat ze weduwe werd, was Shangpiao nog niet gehuwd. Pas *tien jaar later* kreeg hij een zoon. Yan wenste met de opvoeding te beginnen¹⁴³.

Mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Yang Shiru 杨世儒, was negentien toen ze weduwe werd (...). Omdat de oudere broer van Shiru, Shichuan 世传, maar één zoon had, kon deze niet als erfgenaam geadopteerd worden. Daarom *adopteerde ze de kleinzoon* van Shichuan, Xinzhan 心湛, als erfgenaam voor Shiru¹⁴⁴.

Indien de schoonvader geen directe afstammelingen meer had, ging men op zoek naar andere kinderen, meestal neven van de overleden echtgenoot¹⁴⁵. In principe mocht men volgens Waltner enkel binnen dezelfde (mannelijke) familielijn adopteren¹⁴⁶. Indien dit niet mogelijk was, moest men andere mogelijkheden zoeken. Eén ervan is een zoon adopteren van een zus van de echtgenoot:

Zhang Shu 张淑, echtgenote van Yao Zhaoliang 姚兆亮, was 24 toen haar echtgenoot stierf. Ze had geen zonen en bleef kuis om haar schoonmoeder te dienen (...). *Omdat Yao de enige overblijvende van de clan was, was er niemand die ze als erfgenaam kon adopteren. Daarom adopteerde ze de zoon van een jongere zus van haar echtgenoot als erfgenaam.* Ze bleef 36 jaar kuis¹⁴⁷.

Naast adoptie wordt voor de kinderloze weduwe ook de mogelijkheid om voor haar schoonvader een concubine te nemen, weergegeven. Deze optie zal in onze ogen raar

¹³⁹ CX, p.475 (9), mevrouw Shi 石氏, echtgenote van Wang Die 王蝶 (Qing); TX, p.97 (15), mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Song Dexiu 宋德修 (Qing)

¹⁴⁰ TX, p.101 (24), mevrouw Zheng 郑氏, echtgenote van Liu Yuanhao 刘源浩 (Qing); XTX, p.215 (46), mevrouw Yu 于氏, echtgenote van Zhao Zuoren 赵作仁 (Qing), beiden adopteerden de zoon van een jongere broer van de echtgenoot. Ook: Waltner, 1990, p.24

¹⁴¹ YX, p.702, mevrouw Yan 颜氏, echtgenote van You Hu 尤瑚 (Ming); CX, p.476 (11), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Dong Ligong 董立公 (Qing); TX, p.101 (23), mevrouw Suo 索氏, echtgenote van Ma Chengluan 马乘鸾 (Qing); TX, p.101 (24), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Yang Shijun 杨士俊 (Qing)

¹⁴² Andere mogelijke uitspraken: Shangpu, Shangpo.

¹⁴³ TX, p.101 (23) (Qing)

¹⁴⁴ XTX, p.207 (31) (Qing)

¹⁴⁵ CX, p.476 (12), mevrouw Ruan 阮氏, echtgenote van Dong Yingshi 董盈士 (Qing); CX, p.478 (15), mevrouw Duan 段氏, echtgenote van Meng Yude 孟毓德 (Qing)

¹⁴⁶ Waltner, 1990, p.48

¹⁴⁷ FF, p.425 (Qing, Min)

overkomen, maar voor de weduwe was dit geen onlogische keuze: ze stond niet meer alleen indien er een concubine in de familie kwam, en bovendien had ze het recht om het kind van de concubine als haar eigen kind op te voeden¹⁴⁸, wat haar status alleen maar kon verbeteren. Hoewel deze situatie zelden voorkwam (ik heb maar acht vermeldingen gevonden van de 252 vrouwen die op niet-natuurlijke wijze aan een zoon geraakten)¹⁴⁹ is dit het vermelden waard aangezien we op zoek zijn naar alternatieven die deze weduwen volgens de lokale geschiedenissen hadden. Hierna volgen vijf voorbeelden:

Mevrouw Xu 徐氏, echtgenote van Zhang Dai 张岱, was achttien toen ze met Dai huwde. Toen hij stierf, knipte ze haar haren af en zwoer ze niet te hertrouwen. Haar schoonvader was toen 70 jaar, blind, en bovendien had Dai geen zonen. *Mevrouw Xu verkocht daarop haar gronden en liet concubine Jiang 蒋氏 komen om haar schoonvader te dienen. Ze maakte een bijzondere tegemoetkoming en diende de concubine voor drie jaar, waarna deze een zoon kreeg genaamd Shi Chong 世崇. Toen hij twee jaar was, stierf de schoonvader. Jiang zwoer ook niet te hertrouwen en samen met Xu voedde ze het kind op tot de dood*¹⁵⁰.

Mevrouw Lin 林氏 (...) huwde met Chen Bizhe 陈弼哲. Bizhe stierf jong, haar schoonvader was reeds ouder dan 50 jaar maar had geen erfgenamen. *Ze verkocht haar eigen slavin om een concubine te nemen voor haar schoonvader. Deze kreeg een zoon genaamd Qikui 启夔. Qikui kreeg ook een zoon, en die nam Lin als erfgenaam (...), ze bleef 60 jaar kuis*¹⁵¹.

Mevrouw Qiu 裘氏, echtgenote van Lin Yuji 林禹济, was 29 toen haar echtgenoot stierf. *Ze dacht eraan dat haar schoonvader oud was en geen zonen had, waarna ze een concubine voor hem nam. Deze baarde twee zonen, mevrouw Qiu voedde ze op tot ze volwassen waren. Ze bleef 35 jaar kuis*¹⁵².

Mevrouw You 尤氏, echtgenote van Chen Xingjing 陈兴镜. Xingjing stierf jong, en You was van plan om hem in de dood te volgen, maar toen *dacht ze eraan dat haar schoonvader reeds 80 jaar was en geen erfgenamen had. Daarom nam ze voor hem een concubine. Deze baarde een zoon, maar werd erna gehandicapt als gevolg van een ziekte. You nam de zorg en verantwoordelijkheid voor de zuigeling op zich en verzorgde haar oude schoonvader. Ze is op 65-jarige leeftijd zonder ziekte gestorven*¹⁵³.

Mevrouw Ren 任氏, echtgenote van He Jiujing 何九经 (...), huwde toen ze zeventien was. Op haar achttiende stierf haar echtgenoot. *Ze had geen zonen of dochters maar zwoer kuis te blijven. Haar schoonouders wilden een bloedverwant uit de tweede graad adopteren, maar Ren raadde haar schoonvader aan om een concubine te nemen, deze*

¹⁴⁸ Letterlijk terug te vinden: TX, p.93 (8), mevrouw Hu 胡氏, echtgenote van Yan Erli 颜尔立 (Qing); TX, p.97 (15), mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Yu Peifu 于沛甫 (Qing); NX, p.876, mevrouw Fu 傅氏, echtgenote van Li Pulin 李溥麟 (Ming); XTX, p.206 (29), mevrouw Jiang 蒋氏, echtgenote van Liu Shanjiao 刘善交 (Qing). In het totaal heb ik vijftien gelijkaardige voorbeelden gevonden. (Zie bijlage 2, tabel 1)

¹⁴⁹ Zie bijlage 2, tabel 1

¹⁵⁰ FF, p.420 (Ming, Min)

¹⁵¹ FF, p.459 (Qing, Houguan)

¹⁵² FF, p.467 (Qing, Houguan)

¹⁵³ FF, p.507 (Qing, Changle)

kreeg een zoon (...). Ze diende haar schoonouders en voedde het kind op zodat geen van allen zorgen kende. Ze stierf op 49-jarige leeftijd (...)¹⁵⁴.

Uit de voorbeelden blijkt dat deze optie vooral gebruikt werd wanneer de schoonvader geen andere zonen meer had. Uit het vijfde voorbeeld lijkt het daarnaast dat deze optie verkozen werd boven de adoptie van een neef of andere indirecte familieleden. Dat dit ook een redelijk dure optie was, blijkt uit het feit dat er in twee voorbeelden grond of een slavin verkocht werd. Deze tweede optie ligt waarschijnlijk in lijn met het gebruik om een concubine te nemen als er na een aantal jaar huwelijk nog steeds geen kinderen waren:

Mevrouw Wei 魏氏, echtgenote van Zhou Yicheng 周以成 (...) was 27 en had *nog steeds geen kinderen*. Daarom nam ze een concubine voor haar echtgenoot, deze kreeg een zoon (...)¹⁵⁵.

Volgens al deze verhalen uit de lokale geschiedenissen hadden weduwen wel degelijk de mogelijkheid om hun eigen positie te verstevigen, zij het door adoptie, zij het door een concubine te nemen voor hun schoonvader. Deze mogelijkheden staan in scherp contrast met de twee (enige) opties die T'ien naar voor schuift, met name weggave van de eigendommen of zelfverminking. De opties van T'ien plaatsen de weduwen te zeer in een slachtofferrol, terwijl we bij bovenstaande vrouwen toch konden zien dat ze hier eigen keuzes maakten, zij het dan binnen het sociaal aanvaarde kader. Doordat T'ien deze andere opties niet vermeldt, stelt hij de situatie van deze vrouwen veel hopeloziger voor dan ze was. Daarom proberen we dit via ons onderzoek naar de woorden van de weduwe te nuanceren.

T'ien beweerde ook dat een weduwe zonder afstammeling of eigendom geen reden meer had om kuis te blijven¹⁵⁶. Uit de resultaten van mijn onderzoek lijkt echter dat weduwen zonder een zoon soms wel een reden hadden om kuis te blijven. Zo zijn er weduwen waarbij een dochter reeds als een voldoende reden om te overleven wordt opgegeven:

Mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Liu Cong 刘聰. Haar echtgenoot stierf en ze *had geen zonen, ze voedde twee dochters op*, huwde ze uit en bleef kuis tot het einde¹⁵⁷.

Lin Qingshi 林卿使, echtgenote van Weng Yinghuan 翁应环 (...). Yinghuan stierf *zonder zonen*. Lin voedde één dochter op, ze had niet voldoende eten en kledij, daarom leerde ze een buurmeisje kalligraferen, en met dit geld kon ze eten kopen. Iedereen bewonderde haar eerlijkheid¹⁵⁸.

¹⁵⁴ CX, p.476 (12) (Qing). Ook: TX, p.98 (18), mevrouw Shen 沈氏, echtgenote van Xie Daren 谢大任 (Qing), XTX, p.206 (28), mevrouw Tao 桃氏, echtgenote van Xie Qinming 谢钦明 (Qing); XTX, p.222 (60), mevrouw Meng 孟氏, echtgenote van Li Shinian 李世年 (Qing)

¹⁵⁵ XTX, p.201 (18) (Qing)

¹⁵⁶ T'ien, 1988, p.37

¹⁵⁷ FF, p.418 (Ming, Min)

¹⁵⁸ FF, p.559 (Qing, Fuqing)

Mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Wang Mingyi 王明义, was 25 toen ze weduwe werd, en bleef tot nu reeds 24 jaar kuis¹⁵⁹. Ze had *geen zonen, maar wel twee dochters*, die aan een nobele familie werden uitgehuwelijkt¹⁶⁰.

Dit zou kunnen betekenen dat de opvoedingstaak in het algemeen een voldoende reden was voor de weduwe om te blijven leven. Deze hypothese wordt deels bevestigd doordat weduwen soms ingezet werden om de opvoeding van een ander familielid (bijvoorbeeld jongere broers van de echtgenoot) mee te verzorgen, zonder noodzakelijk het kind in kwestie te adopteren. Dit was het geval bij negentien vrouwen uit onze selectie¹⁶¹. In andere gevallen konden ze een kind opvoeden van een concubine (vijftien vrouwen)¹⁶² of van een vorige vrouw van hun echtgenoot (achttien vrouwen)¹⁶³. Bovendien pleegden sommige weduwen zelfmoord (of probeerden ze het) wanneer hun opvoedingstaak ten einde was (als de zoon of dochter volwassen of gestorven was). Ook dit kan het belang van de opvoedingstaak in de overgeleverde relazen bevestigen:

Mevrouw Ni 倪氏 (...), echtgenote van Zheng Renquan 郑任铨, was 22 toen Renquan stierf. *Ze had een dochter die maar één maand oud was, en ze hield vast aan het leven om haar groot te brengen. Haar dochter stierf jong, waarna Ni probeerde zich op te hangen, maar ze werd gered en stierf niet. Ze regelde de begrafenis van haar echtgenoot, en om de offers aan de voorvaderen te kunnen verderzetten, adopteerde ze een erfgenaam (...)*¹⁶⁴.

Andere bewijzen vinden we bij mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Li Qian 李乾. Ze zei letterlijk dat ze enkel overleefde om haar zoon op te voeden. Toen haar zoon overleed, pleegde ze zelfmoord¹⁶⁵. Lin Kuijie 林魁姐, echtgenote van Zhang Bingheng 张秉衡, werd ziek toen haar zoon overleed en zei op haar sterfbed: “Twintig jaar geleden heb ik mijn echtgenoot niet in de dood gevolgd. Daarom volg ik nu, twintig jaar later, mijn zoon in de dood.” Ze stierf van

¹⁵⁹ Op het moment dat deze lokale geschiedenis geschreven werd, was ze nog niet overleden.

¹⁶⁰ XTX, p.209 (35) (Qing). Ook: FF, p.535, mevrouw Huang 黄氏, echtgenote van Hu Mi 胡敕 (Qing, Luoyuan). Negentien vrouwen in het totaal. (Zie bijlage 2, tabel 1)

¹⁶¹ XTX, p.206 (29), mevrouw Jiang 蒋氏, echtgenote van Shi Quanwen 史全文 (Qing); XTX, p.210 (36), mevrouw Yuan 袁氏, echtgenote van Yang Ruyun 杨如玉 (Qing); XTX, p.222 (60-61), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Zhou Yongxi 周永喜 (Qing); CX, p.472 (3), mevrouw Yao 姚氏, echtgenote van Guo Yilong 郭一龙 (Ming); TX, p.93 (7), mevrouw Xu 徐氏, echtgenote van Li Guojun 李国俊 (Ming); TX, p.93 (7), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Liu Gui 刘圭 (Ming)

¹⁶² Zie bijlage 2, tabel 1. (Zie noot 148)

¹⁶³ Zie bijlage 2, tabel 1. Voorbeelden: CX, p.475 (10), mevrouw Lu 卢氏, tweede echtgenote van Zheng Yinglei 郑应雷 (Qing); TX, p.98 (17-18), mevrouw Zhang 张氏, tweede echtgenote van Liang Ren 梁任 (Qing); XTX, p.212 (41), mevrouw Zhang 张氏, tweede echtgenote van Zheng Tingzhen 郑廷珍 (Qing); XTX, p.218 (52), mevrouw Wang 王氏, tweede echtgenote van Yu Tongqi 于同起 (Qing); XTX, p.218 (52-53), mevrouw Hou 侯氏, tweede echtgenote van Xue Huailian 薛怀廉 (Qing); YX, pp.705-706, mevrouw You 尤氏, tweede echtgenote van Li Hanzhong 李汉中 (Ming)

¹⁶⁴ FF, p.507 (Qing, Changle). Ook: YX, pp.712-713, mevrouw Lü 吕氏, echtgenote van Zheng Chaoxin 郑朝新 (Qing); CX, p.473 (6), mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Lin Yu 林育 (Ming)

¹⁶⁵ CX, p.473 (6) (Ming): “我向不以死殉以儿故也。”

verdriet¹⁶⁶. Mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Zhang Yicheng 张以成, zei na 40 jaar kuis blijven tegen haar zoon: “Ik heb mijn plicht reeds volbracht, ik wens je vader te volgen naar het hiernamaals.” Hierna stopte ze met eten en stierf ze¹⁶⁷. Een zijdelingse opmerking hierbij is dat weduwen vaak hoopten dat hun zoon succesvol zou worden. Indien dit niet lukte, zagen ze dit als een mislukking van hun opvoedingstaak:

Weduwe Lin Shuwan 林淑琬, echtgenote van Chen Changda 陈昌大, (...) *stopte met eten toen haar zoon Mao Zhuang 懋庄 niet goed presteerde op school* en zei al wenend tegen hem: “Je vader is vroeg gestorven en kon zijn ambities niet waarmaken, nu breek jij de gedragsregels en heb ik spijt dat ik niet eerder (je vader) in de dood gevolgd ben.”¹⁶⁸

Naast de opvoeding van een kind (al dan niet de erfgenaam), is ook de verzorging van de schoonouders een belangrijke reden die vaak in de overgeleverde relazen door weduwen wordt aangehaald om te blijven leven¹⁶⁹. Hierbij worden bijna dezelfde uitdrukkingen gebruikt als bij een zoon: 守志奉翁姑¹⁷⁰ ‘kuis blijven om de schoonouders te dienen’ en 忍死事姑¹⁷¹ ‘de dood overwinnen om de schoonmoeder te dienen’. Bovendien wordt deze reden vaak samen met een jonge zoon vermeld¹⁷². De verzorging van de schoonouders was in sommige gevallen blijkbaar even belangrijk als de opvoedingstaak, daar sommige weduwen zelfmoord pleegden als hun schoonouders overleden waren¹⁷³. Maar aangezien schoonouders niet geadopteerd kunnen worden, kon de weduwe niets aan deze situatie veranderen.

Voor de volledigheid wens ik nog een aantal andere mogelijkheden te vermelden die deze weduwen hadden, maar die niet in deze lokale geschiedenissen opgenomen werden omdat ze

¹⁶⁶ FF, p.459 (Qing, Houguan): “不殉夫于二十年之前, 乃随子于二十年之后。”

¹⁶⁷ TX, p.97 (15) (Qing): “吾职已尽, 将从汝父于地下。”

¹⁶⁸ FF, p.419: “尔父贲志早逝, 今尔放纵, 吾恨不早从九原矣。” (Ming, Min)

¹⁶⁹ CX, pp.478-479 (16-17), mevrouw Ma 马氏, echtgenote van Wang Dakai 王大凯 (Qing); TX, p.93 (7), mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Hu Chengxuan 胡承宣 (Ming); TX, p.97 (16), mevrouw Lin 蔺氏, echtgenote van Sun Yifu 孙一复 (Qing); XTX, p.211 (39), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Zhang Hanru 张汉如 (Qing); FF, p.432, mevrouw Ge Shucong 葛淑聪, echtgenote van Huang Zongwang 黄宗望 (Qing, Min)

¹⁷⁰ FF, p.463, Zhuang Zhengduan 庄正端, echtgenote van Yu Ruilin 余瑞霖 (Qing, Houguan). Gelijkaardig: FF, p.457, Lin Maojing 林茂敬, echtgenote van Xu Shirui 许世瑞 (Ming, Houguan)

¹⁷¹ JT, p.(45), mevrouw Fan 范氏, echtgenote van Tong Tianchen 童天臣 (Qing, Suzhou). Gelijkaardig: FF, p.459, mevrouw Yang 杨氏, echtgenote van Liu Yaohuo 刘耀藿 (Qing, Houguan)

¹⁷² TX, p.94 (9), mevrouw Du 杜氏, echtgenote van Ma Lin 马琳 (Qing); TX, p.94 (10), mevrouw Liang 梁氏, echtgenote van Zheng Guohuan 郑国桓 (Qing); TX, p.98 (17), mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Song Sancai 宋三才 (Qing); TX, p.98 (18), mevrouw Feng 冯氏, echtgenote van Liang Fan 梁蕃 (Qing); TX, p.99 (20), mevrouw Zhao 赵氏, echtgenote van Gao Yonggui 高永贵 (Qing); FF, p.434, mevrouw Qiu 邱氏, echtgenote van Lin Demao 林德懋 (Qing, Min); JT, p.(9), mevrouw Qiu 邱氏, echtgenote van Ji Kun 纪坤 (Ming, Jiangning); FF, p.424, mevrouw Lin 林氏, echtgenote van Yang Bimou 杨必谋 (Qing, Min); FF, p.426, Deng Maoluan 邓茂鸾, echtgenote van Chen Yidong 陈一栋 (Qing, Min); FF, p.463, mevrouw Zheng 郑氏, echtgenote van Wei Chengxi 魏承禧 (Qing, Houguan)

¹⁷³ TX, p.96 (14), mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Liu Yuhan 刘煜含 (Qing); TX, p.97 (15), mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Zhang Yicheng 张以成 (Qing)

niet voldeden aan het ideaal of omdat ze pas in de late Qing opkwamen. Hillary Crane vermeldt dat rijke weduwen een geestelijk leven konden kiezen als alternatief voor zelfmoord¹⁷⁴. Voor weduwen die niet kuis konden blijven in hun eigen familie bestonden weduwenhuizen. Deze werden volgens Angela Leung opgericht tijdens de late Qing, toen weduwen vaak gekidnapt werden om verkocht te worden in een nieuw huwelijk¹⁷⁵. Paola Paderni onderzocht op basis van rechtszaken gedragingen die niet aan bod komen in officiële geschiedenissen: vrouwen die weglopen van hun familie om een nieuwe familie te beginnen met een andere man. In haar artikel gaat het vooral over gehuwde vrouwen, maar bij haar voorbeelden zitten ook een aantal weduwen¹⁷⁶.

Uit dit alles kunnen we voorlopig besluiten dat, in de opgetekende relazen, een zoon zeker belangrijk was, maar ook dat er verschillende mogelijkheden worden opgegeven die een weduwe had om aan een zoon te geraken. Hierdoor kunnen we de ietwat extreme opties die T'ien naar voor schuift (weggeve van het bezit of zelfverminking) aanvullen met opties waar de weduwe zelf ook baat bij heeft. Bovendien lijkt het zo dat de opvoedingstaak zelf en/of de verzorging van de schoonouders als voldoende reden wordt opgegeven voor een weduwe om te overleven, een mogelijkheid waar T'ien in zijn onderzoek geen oog voor had. Kuis blijven omwille van deze redenen werd binnen de ideologie van de kuisheidscultus volledig aanvaard, aangezien ook de vrouwen die enkel voor een dochter kuis bleven, opgenomen werden in de lokale geschiedenissen. Voor sommige weduwen bleek een kind de enige reden om te overleven, zo blijkt uit de enkelingen die toch zelfmoord pleegden (of probeerden plegen) toen hun zoon of dochter gestorven was. Ik wil niet impliceren dat een zoon een weduwe kon tegenhouden om zelfmoord te plegen. Er zijn genoeg tegenvoorbeelden te vinden. Het is zeker zo dat de redenen van de weduwe zelf een grote rol speelden: indien ze niet meer wenste te leven, kon waarschijnlijk niets haar tegenhouden om zelfmoord te plegen. Maar indien ze wou overleven, had ze meestal heel wat middelen ter beschikking om dit – binnen de sociale normen – ook te doen, zoals uit bovenstaande duidelijk blijkt. Bovendien kunnen we hiermee de theorie van Mann¹⁷⁷ aanvullen: het is waar dat een weduwe vooral kon dienen om de erfgenamen op te voeden en de schoonouders te verzorgen, maar deze taak betekende ook een middel voor deze vrouwen om hun lot deels zelf te bepalen. Met andere woorden: hoewel het strikte ideologische kader de mogelijkheden van de weduwe zeker inperkte, gaf het haar evenwel een waaier aan mogelijkheden om haar keuze om te blijven leven te verantwoorden.

¹⁷⁴ Crane, 2004, p.270

¹⁷⁵ Leung, 1993, pp.1-2; 6

¹⁷⁶ Paderni, 1995, pp.4; 8; 13-14

¹⁷⁷ Zie p.20

4.3. Het pleidooi van de anderen

We weten nu dat de opvoedingstaak (en/of de verzorgingstaak) voor de weduwe als een belangrijke reden werd opgegeven om te overleven, en ook dat ze deels zelf haar lot kon bepalen. Maar een weduwe leefde over het algemeen niet alleen en kon dus beïnvloed worden door de mensen die rond haar leefden. Om het belang van de familie voor de weduwe verder te onderzoeken, focust dit deel op de rol die de schoonfamilie, de eigen familie en vreemden konden spelen in de beslissing van de weduwe om te blijven leven. Dit kan belangrijk zijn om de bevindingen van T'ien te nuanceren, aangezien hij deze kant van het verhaal niet onderzocht. Daarnaast bekijken we ook de opgetekende reactie van weduwen op anderen die probeerden hun keuzevrijheid te beperken. De vraag die we proberen te beantwoorden is of uit de lokale geschiedenissen blijkt dat de weduwe op steun kon rekenen. Indien wel, van wie en welk soort steun was dit dan? Indien niet, worden er dan andere mogelijkheden aangegeven die de weduwe had? Via deze vragen proberen we het netwerk van relaties waar deze weduwen in verwickeld zaten, te ontrafelen. Op die manier kunnen we zoeken naar een soort verdoken macht die deze weduwen hadden. Geen macht op politiek, cultureel of economisch vlak (waar andere onderzoekers, zoals T'ien, zo vaak de nadruk op leggen), maar wel een soort relationele macht, een stem binnen een groep (vrouwen) die het verschil kon maken tussen leven en dood.

Volgens T'ien waren de meeste weduwen die zelfmoord pleegden kinderloos, maar dit betekende niet dat een weduwe met kinderen in een betere positie verkeerde. Volgens hem werd ze, wanneer ze kuis wou blijven en als gevolg daarvan de controle verkreeg over de eigendom van haar echtgenoot, altijd (!) tegenwerkt door haar (schoon)familie¹⁷⁸. Bovendien moedigen familieleden, volgens T'ien, de weduwe vaak aan om zelfmoord te plegen. Volgens zijn onderzoek van opgetekende zelfmoorden in de Ming dynastie, wou minstens 30% van de weduwen die zelfmoord pleegden een beroep doen op steun van de familie door te vasten. In sommige gebieden zou dit zelfs 80% geweest zijn. Het bewijs dat ze deze steun niet verkregen, vindt T'ien in hun zelfmoord. Bovendien vermeldt hij ook enkele voorbeelden waarbij de weduwen aangemoedigd werden om op een snellere manier zelfmoord te plegen¹⁷⁹. Volgens T'ien konden deze vrouwen vanuit geen enkele hoek steun verwachten. Uit het onderzoeksmateriaal blijkt echter dat 53% van de weduwen die een zelfmoordpoging ondernamen of die de wens uitten te willen sterven, uitdrukkelijk gevraagd werd door familieleden om te blijven leven¹⁸⁰. Bovendien zullen we merken dat ook in andere gevallen de weduwe op steun kon rekenen. En deze steun van de familie, in het bijzonder van vrouwen uit

¹⁷⁸ T'ien, 1988, p.34

¹⁷⁹ T'ien, 1988, pp.58-60; 66-67

¹⁸⁰ Zie bijlage 2, tabel 2

de schoonfamilie, was vaak een belangrijke tweede variabele, soms zelfs indien de weduwe reeds een zoon had. Maar vooral als de weduwe geen zoon had, kon steun van de familie doorslaggevend zijn bij haar beslissing om al dan niet zelfmoord te plegen.

Bij de schoonfamilie is het meestal de schoonmoeder die een belangrijke rol speelt. Soms wordt dit zeer vaag aangeduid met de uitdrukking *mian cong (jiu)guming* 勉从(舅)姑命 ‘moeite doen om het gebod (of de raad) van de (schoonvader en) schoonmoeder te volgen’, vaak voorafgegaan door een vermelding dat de weduwe wou sterven: *yusi* 欲死 of *jiangsi* 将死, aan het vasten was: *jueli* 绝粒, of een zelfmoordpoging had ondernomen, waarna de schoonmoeder haar aanraadt om te blijven leven. Meestal wordt er enkel vermeld dat de schoonouders de weduwe ‘verbieden’ om zelfmoord te plegen: *yi jiugu lizhi* 以舅姑力止 (of gelijkaardig). In andere gevallen probeerden de schoonouders haar te overtuigen door te vragen wie er anders voor hen zou zorgen¹⁸¹. Toch zijn er ook zeer duidelijke vormen van steun terug te vinden. Een eerste is simpelweg de weduwe redden na een zelfmoordpoging. Als er vermeld staat door wie de weduwe gered werd, blijken het bijna altijd (vrouwelijke) familieleden te zijn, vaak de schoonouders¹⁸² of een schoonzus¹⁸³. Een andere vorm van steun vinden we bij schoonouders die hun schoondochter aanmoedigen om haar zoon op te voeden:

Chen Langxin 陈朗馨, echtgenote van Liang Daofu 梁道敷, was pas achttien toen haar echtgenoot stierf. Haar zoon was toen één jaar oud. *Ze probeerde zich verschillende malen op te hangen, maar later volgde ze het gebod van haar schoonouders. Ze voedde haar zoon op en bleef kuis tot haar 68 jaar (...)*¹⁸⁴.

Ook indien een weduwe zwanger was, bleek de steun van de (schoon)ouders vaak doorslaggevend te zijn:

Mevrouw Wang 王氏 (...), echtgenote van Kan Hechang 阚鹤昌, was twintig toen ze weduwe werd. *Ze probeerde zich op te hangen maar werd gered en stierf niet. Vervolgens at ze niet meer. In die periode was ze pas zwanger. Haar schoonmoeder zei wenend tegen haar: “Mijn zoon is gestorven, maar ik hoop nog steeds om een kleinzoon te krijgen zodat hij de offers aan de voorouders kan verderzetten.” (...)* Tot nu bleef Wang reeds negentien jaar kuis¹⁸⁵.

¹⁸¹ TX, p.99 (19), mevrouw Cao 曹氏, echtgenote van Xie Yin 谢寅 (Qing)

¹⁸² JT, p.(46), mevrouw Ding 丁氏, echtgenote van Li Lianruo 李莲若 (Qing, Suzhou)

¹⁸³ FF, p.431, mevrouw Wu Dezhen 吴德臻, echtgenote van Zhang Long 张隆 (Qing, Min)

¹⁸⁴ FF, p.430 (Qing, Min). Ook: JT, p.(6), mevrouw Dai 戴氏, echtgenote van Li Changhuan 李昌煥 (Qing, Jiangning); JT, p.(40), mevrouw Ma 马氏, echtgenote van Lu Feixiong 陆非熊 (Qing, Suzhou); CX, pp.472-473 (4-5), mevrouw Lu 路氏, echtgenote van Ma Zhimin 马之敏 (Ming); CX, p.474 (7), mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Dong Mengkui 董梦奎 (Qing); TX, p.94 (9), mevrouw Meng 孟氏, echtgenote van Sun Changzuo 孙昌祚 (Qing); TX, p.94 (10), mevrouw Feng 冯氏, echtgenote van Guan Geqi 管歌齐 (Qing); TX, p.101 (24), mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Tian Ke 田恪 (Qing)

¹⁸⁵ XTX, p.216 (49) (Qing), ze was nog niet gestorven toen deze lokale geschiedenis werd geschreven.

Mevrouw Liu 刘氏, echtgenote van Lin Ze 林泽, was 22 toen haar echtgenoot stierf. *Ze vastte ongeveer tien dagen terwijl ze zwanger was. Haar moeder troostte haar en moedigde haar aan, waarna ze niet stierf. Ze voedde haar zoon op, en bleef ongeveer 30 jaar kuis (...)*¹⁸⁶.

Guo Yuanjin 郭元谨, echtgenote van Guan Juding 官居鼎, was 21 toen haar echtgenoot stierf. *Ze probeerde zichzelf om te brengen door zich op te hangen en door goud in te slikken, maar steeds werd ze gered en gereanimeerd. Haar schoonouders moedigden haar aan om voor haar kind te zorgen, ze weende en volgde hun gebod op. Nog geen vier maanden later kreeg ze een zoon, ze voedde hem op en bleef ongeveer 30 jaar kuis (...)*¹⁸⁷.

In feite zien we hier dus de redenen die reeds in het eerste deel van het onderzoek aan bod kwamen, terugkomen, maar deze keer uit de mond van de anderen. Ook bij de uitspraken van de zieke echtgenoot komen dezelfde uitdrukkingen terug: meestal spoort hij zijn vrouw aan om na zijn dood geen zelfmoord te plegen, maar kuis te blijven. De redenen die hij aanhaalt, zijn vaak verbonden met de afstammelingen of met zijn eigen ouders. Zo raadde Chen Wenhuan 陈文焕 zijn echtgenote Zheng 郑氏 aan om kuis te blijven en voor hun jonge zoon te zorgen¹⁸⁸. Toen Li Wei 李伟 zijn einde voelde naderen, zei hij tegen zijn echtgenote Ni 倪氏: “Mijn ouders zijn oud en mijn zoon is jong, volg zeker niet in de dood.”¹⁸⁹ Cao Bingqian 曹秉乾 was zwaar ziek en hoorde dat zijn vrouw Liu Shuduan 刘淑端 van plan was om samen met hem te sterven. Hij zei: “Mijn vader is oud en mijn zoon is jong, bovendien heb ik weinig broers. Als jij sterft, dan zal ik niet tevreden sterven.”¹⁹⁰ Ook Shao Wenguang 邵文光 raadde zijn vrouw Huang 黄氏 aan om kuis te blijven, met de woorden: “Mijn familie is arm en mijn zoon is jong, ze hebben enkel jou om op te steunen.”¹⁹¹ Slechts in enkele gevallen raadt de echtgenoot zijn vrouw aan om te hertrouwen, ondermeer omdat ze te jong is, omdat zijn familie arm is en/of omdat ze geen kinderen heeft. En aangezien dit ingaat tegen de dominante ideologie, gaat de weduwe niet in op zijn wens¹⁹². Naast deze verwijzingen naar de zorg voor naaste familieleden, speelde de oudere generatie in sommige overgeleverde relazen in op de gevoelens van de weduwe, eerder dan te verwijzen naar confucianistische deugden:

Mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Zhang Bisheng 张必昇, zwoer na de dood van haar echtgenoot om niet meer te eten, *maar haar schoonmoeder Shen 姑沈 at toen ook*

¹⁸⁶ FF, p.425 (Qing, Min). Ook: FF, p.505, mevrouw Chen Gengjie 陈更姐, echtgenote van Lin Jing 林镜 (Ming, Changle)

¹⁸⁷ FF, pp.425-426 (Qing, Min)

¹⁸⁸ FF, p.426: “夫病笃，以抚弱子为嘱，氏教子成立。” (Qing, Min)

¹⁸⁹ XTX, p.197 (11): “舅姑老矣，子幼，慎毋殉。” (Qing)

¹⁹⁰ FF, p.429: “吾父老子幼，又鲜兄弟，尔死，吾目不瞑。” (Qing, Min). Ook: XTX, p.195 (7), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Mao Zhen 茅振 (Qing)

¹⁹¹ FF, p.434: “家贫孤幼，惟汝是依。” (Qing, Min)

¹⁹² XTX, p.208 (32), mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Qiao Rude 乔汝德 (Qing)

niets meer. Na enkele dagen zei Chen: “Als mijn schoonmoeder niet eet, dan vermoord ik haar (als het ware).” Daarom deed ze moeite om opnieuw te eten en haar schoonmoeder te dienen¹⁹³.

Ook de moeder van Lin Zhangduan 林璋端, echtgenote van Liao Chao 剑超, zei tegen haar dochter: “Als mijn dochter (jij) sterft, dan wil ik niet alleen verderleven.”¹⁹⁴ De schoonvader van mevrouw Meng 孟氏, echtgenote van Xu Jingcheng 徐靖诚, overtuigde haar zelfs twee maal: een eerste keer hield hij haar tegen haar echtgenoot in de dood te volgen door te zeggen dat ze haar twee zonen moest opvoeden. Toen haar twee zonen ook gestorven waren en ze opnieuw wilde sterven, zei hij al wenend: “Ik zal zeggen hoe ik afscheid zal nemen van jou: als jij gaat, zal ik in zeer korte tijd volgen.”¹⁹⁵ Deze laatste uitspraken laten uitschijnen dat zelfmoord niet altijd de gewenste keuze was, hoewel verschillende onderzoekers (waaronder T’ien) toch steeds op deze ene keuze focussen.

We mogen niet de indruk wekken dat weduwen enkel op steun konden rekenen als ze een erfgenaam hadden. Ook bij adoptie is er vaak sprake van steun: hoewel het zelden letterlijk vermeld staat, impliceerde adoptie in de meeste gevallen instemming van de schoonfamilie:

Shi Kunniang 石琨娘, echtgenote van Lin Tong 林统, was 26 toen ze weduwe werd. *Ze vroeg toestemming aan haar schoonouders om een neef van haar echtgenoot als erfgenaam te adopteren (...)*, ze bleef ongeveer 30 jaar kuis¹⁹⁶.

De conclusie van het vorige deel moet dus deels worden aangepast wanneer we rekening houden met de invloed van de familie: vaak was de toestemming van de schoonouders nodig alvorens de weduwe een erfgenaam mocht adopteren. De weduwe kon dus niet volledig autonoom beslissen. De schoonouders gaven evenwel meestal hun toestemming omdat ze er zelf ook belang bij hadden dat de familielijn werd verder gezet. En zelfs als de weduwe geen toestemming verkreeg, had ze volgens de lokale geschiedenissen nog een aantal andere mogelijkheden tot haar beschikking, zoals we hierboven reeds konden zien. In sommige gevallen moedigden de schoonouders de weduwe zelfs aan om een erfgenaam te adopteren. Dit gebeurde vaak na een zelfmoordpoging van de weduwe in kwestie:

Mevrouw Zeng 曾氏 (...) was vijftien toen ze huwde met Xue Biao 薛儵 (...). Nadat ze twee jaar gehuwd waren, stierf Biao. Zeng was enorm verdrietig en *wenste hem in de*

¹⁹³ JT, p.(22): “姑弗食，我死姑矣。” (Ming, Suzhou). Gelijkaardig: XTX, p.196 (9), mevrouw Song 宋氏, echtgenote van Jiang Youqiang 蒋有强 (Qing): “姑老矣，汝死是死姑也。” “Je grootmoeder is oud, als jij sterft, is dit hetzelfde als je grootmoeder vermoorden.”

¹⁹⁴ FF, p.460: “女死，吾不独生。” (Qing, Houguan)

¹⁹⁵ XTX, p.203 (22): “吾复何辞留汝，汝行矣，吾亦旦夕至耳。” (Qing)

¹⁹⁶ FF, p.426 (Qing, Min); XTX, p.195 (7), mevrouw Qiao 乔氏, echtgenote van Zhu Jing 朱敬 (Qing); TX, p.94 (9), mevrouw Song 宋氏, echtgenote van Zhuo Tingqiu 褚廷楸 (dit laatste karakter was niet duidelijk, het kan ook het radicaal 木 met 永 zijn, maar dit karakter heb ik in geen enkele woordenboek kunnen terugvinden) (Qing)

dood te volgen. Haar schoonmoeder Wang 王¹⁹⁷ zei haar al wenend dat *een erfgenaam nemen om de offers (aan de voorouders) verder te zetten veel belangrijker was, het had geen zin om een nutteloze dood te sterven*. Zeng herinnerde zich dat haar schoonmoeder ook kuis was gebleven toen haar verloofde stierf, en ze deed haar best om de pijn met waardigheid te verdragen en het gebod op te volgen. Schoonmoeder en schoondochter bleven samen kuis, de schoonmoeder stierf toen ze ongeveer 80 jaar was, Zeng werd 74 jaar¹⁹⁸.

Mevrouw Li 李氏, echtgenote van Yang Fuling 杨复龄 (...). Haar echtgenoot stierf, ze had geen zonen en adopteerde een één maand oud neefje van haar echtgenoot als erfgenaam. Toen deze vier jaar was, stierf hij. *Li wou zelfmoord plegen, maar haar familieleden herinnerden haar eraan dat ze een kleinkind als erfgenaam kon adopteren*¹⁹⁹.

Uit deze bronnen lijkt het dus dat een weduwe haar positie wel via een zelfmoordpoging kon verbeteren, dit in tegenstelling tot wat Wolf en T'ien argumenteerden²⁰⁰. Het kwam ook voor dat de schoonouders zelf het initiatief namen om een erfgenaam te adopteren²⁰¹.

Naast steun van de schoonmoeder (of schoonouders) kon een weduwe binnen haar familie vooral rekenen op steun van lotgenoten, die haar vaak aanmoedigden om ook kuis te blijven²⁰². Dit soort situatie komt niet aan bod in het argument van T'ien, en daarom is het ook interessant om het hier te vermelden, aangezien dit een belangrijke bron van steun was voor al deze weduwen. In totaal heb ik 132 situaties gevonden waarbij twee of meerdere vrouwen samen kuis bleven. Dit is reeds meer dan 18% van het totaal aantal weduwen uit de selectie voor het onderzoek²⁰³. De lotgenoten konden schoonmoeder en -dochter²⁰⁴, schoonzussen²⁰⁵ of eerste vrouw en concubine(s) zijn:

Mevrouw Zhang 张氏 (...) concubine van Wu Kongming 吴孔铭. (...) Kongming stierf en Zhang probeerde zich verscheidene malen op te hangen, maar *de eerste vrouw*,

¹⁹⁷ Hier aangeduid als *sigu* 嗣姑, wat betekent dat ook zij een erfgenaam geadopteerd heeft, in dit geval Xue Biao, de echtgenoot van mevrouw Zeng.

¹⁹⁸ *FF*, p.462 (Qing, Houguan). Ook: *FF*, pp.428-429, mevrouw Lin Shuchao 林淑朝, echtgenote van Chen Zhipu 陈治浦 (Qing, Min); *XTX*, p.205 (27), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Xu Zhuo 徐濯 (Qing); *JT*, p.(48), mevrouw Mo 莫氏, echtgenote van Xia Tong 夏桐 (Qing, Suzhou); *TX*, p.98 (18), mevrouw Zhao 赵氏, echtgenote van Liu Jia 刘佳 (Qing)

¹⁹⁹ *JT*, p.(12) (Qing, Jiangning). Ook: *XTX*, p.196 (8), mevrouw Xie 谢氏, echtgenote van Zhang Yongxia 张永夏 (Qing)

²⁰⁰ Wolf & Witke, 1975, pp.112-113; T'ien, 1988, p.58

²⁰¹ *TX*, p.96 (13), mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Zhu You 朱由 (Qing); *NX*, p.882, Li Wuniang 李五娘, echtgenote van Lin Yulan 林毓兰 (Ming)

²⁰² *TX*, p.99 (19), mevrouw Du 杜氏, echtgenote van Xie Jiong 谢炯 (Qing)

²⁰³ Zie bijlage 2, tabel 3

²⁰⁴ *TX*, p.92 (6), mevrouw Xu 徐氏 en mevrouw He 何氏 (Ming); *TX*, p.97 (15), mevrouw Hou 侯氏 en mevrouw Liu 刘氏 (Qing); *NX*, pp.877-878, mevrouw Zhuang 庄氏 en mevrouw Chen 陈氏 (Ming); *CX*, pp.475-476 (10-11), mevrouw Wang 王氏 en mevrouw Ruan 阮氏 (Qing); *CX*, p.480 (20), mevrouw Liu 刘氏 en mevrouw Cheng 程氏 (Qing); *TX*, p.100 (21), mevrouw Liu 刘氏 en mevrouw Ni 倪氏 (Qing)

²⁰⁵ *TX*, p.93 (8), mevrouw Tian 田氏 en mevrouw Hu 胡氏 (Qing); *TX*, p.97 (16), mevrouw Wang 王氏 en mevrouw Li 李氏 (Qing)

mevrouw Huang 黄氏, moedigde haar sterk aan. Ze hield vast aan het leven om de eerste vrouw te dienen als een schoonmoeder en ze voedde een adoptiezoon en een adoptiekleinzoon op. Ze werd ongeveer 70 jaar²⁰⁶.

Soms had men zelfs drie tot vier generaties kuisse weduwen binnen één familie:

Mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Wu Menggong 吴孟恭, was twintig toen ze met Menggong huwde. Amper twee maanden later werd haar echtgenoot ziek en op zijn sterfbed zei hij tegen Chen: “Mijn grootvader is vroeg gestorven, hij wenste dat mijn grootmoeder kuis bleef om mijn vader groot te brengen, mijn vader is vroeg gestorven en wenste ook dat mijn moeder mij grootbracht. Vandaag sta ik op het punt om (?)²⁰⁷, je mag mijn grootmoeder en moeder niet in verlegenheid brengen.”²⁰⁸

Vaak voedden deze vrouwen samen één kind op. Hieronder volgt een typevoorbeeld:

Mevrouw Xu 徐氏, echtgenote van Zhou Mo 周谟. Haar echtgenoot stierf toen ze 21 was, ze voedde haar *jonge zoon* op en bleef 58 jaar kuis. De jonge broer van Mo, Lie 烈, stierf ook jong. Zijn vrouw, mevrouw Du 杜氏, was toen 25 en had *geen zonen*. Ze *voedde samen met Xu de zoon op* en bleef 45 jaar kuis²⁰⁹.

In een aantal zeldzame gevallen speelden andere familieleden een rol in de overreding van een weduwe die zelfmoord wou plegen:

Mevrouw Xia 夏氏, echtgenote van Lin Shangtan 林尚坦, was 25 toen haar echtgenoot stierf. Ze was ziek van verdriet, en wou haar echtgenoot in de dood volgen, maar de *jongere broer van haar echtgenoot* raadde haar al wenend aan om zijn tweede zoon Ruzhu 汝翥 te adopteren als erfgenaam (...). Ze werd 65 jaar²¹⁰.

Bovendien vinden we niet enkel tekenen van steun terug bij de schoonfamilie. Indien de schoonfamilie te arm was om de weduwe te onderhouden²¹¹, of indien er na de dood van de echtgenoot geen schoonfamilie meer overbleef²¹², kon het zijn dat de weduwe (al dan niet samen met haar kinderen) terugkeerde naar het ouderlijke huis, dat soms reeds door haar oudste broer was overgenomen²¹³. In andere gevallen kon ze ook bij een ander familielid terecht, zoals bij een oudere zus²¹⁴. Hieronder volgt een typevoorbeeld ter illustratie:

²⁰⁶ FF, p.514 (Ming, Lianjiang). Ook: TX, p.91 (3), mevrouw Xu 徐氏, echtgenote van Wu Congzhou 吴从周 en concubine Zhang 张氏 (Ming); FF, p.461, mevrouw Jin 金氏, echtgenote van Zhang Dengcan 张登灿 en concubine Xu Zijie 徐姿姐 (Qing, Houguan)

²⁰⁷ Onleesbaar, waarschijnlijk iets in verband met sterven.

²⁰⁸ FFa, p.298 (6) (Ming). Ook: FF, p.419, mevrouw Zheng 郑氏, schoondochter Lin 林氏 en Lins schoondochter Lin 林氏 (Ming, Min); CX, p.473 (6), mevrouw Fan 范氏, schoondochter Li 李氏 en Li's schoondochter Zhang 张氏 (Ming)

²⁰⁹ TX, p.97 (15) (Qing)

²¹⁰ FF, p.550 (Ming, Fuqing)

²¹¹ FFa, p.300 (9), mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Lin Chao 林焯 (Ming)

²¹² XTX, p.213 (42), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Gao Yongxi 高永溪 (Qing)

²¹³ FF, p.535, mevrouw Huang 黄氏, echtgenote van Hu Mi 胡敕 (Qing, Luoyuan)

²¹⁴ FF, p.460, mevrouw Zhu Shuyuan 朱淑媛, echtgenote van Sun Yuanhui 孙元晖 (Qing, Houguan)

Mevrouw Zhang 张氏, tweede echtgenote van Tang Zhongxiong 唐仲熊 (...). Ze was pas één jaar gehuwd en werd al weduwe. Ze voedde haar zoon op, maar deze stierf toen hij zes jaar was. *Ze was arm en kon op niemand steunen dus keerde ze terug naar het huis van haar moeder om daar kuis te blijven*²¹⁵.

Het lijkt dus zo dat, althans in de opgetekende relazen, een weduwe in vele gevallen op steun kon rekenen, zij het van haar schoonfamilie, zij het van haar eigen familie. Bovendien waren het in het algemeen vrouwen die haar steunden. Heel af en toe vond ik een vermelding van vreemden die een weduwe uit de nood hielpen:

Mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Chen Yingfeng 陈颖封, was 26 toen haar echtgenoot ver van huis stierf. Ze kon het niet verdragen de kist van haar echtgenoot te verbranden, maar ze was extreem arm. Daarom at ze maar één keer per dag en droeg ze onafgewerkte kledij, ze huilde en weende vaak, om zo de kist te kunnen vervoeren om hem te kunnen herdenken. *Het volk had medelijden met haar kuisheid en hielp haar met de begrafenis*²¹⁶.

Mevrouw Wang 王氏 was de echtgenote van Chen He 陈和, maar He stierf jong. Wang diende haar schoonouders volgens de regels van de piëteit. Haar schoonouders stierven echter ook vroeg. De familie was zo arm dat ze niet begraven konden worden. Wang huilde dag en nacht, *haar burens respecteerden haar en hielpen haar de drie begrafenis te regelen*²¹⁷.

Ondanks al deze bewijzen van het tegendeel, kon een weduwe zeker niet altijd rekenen op steun van anderen. Zo vond ik een voorbeeld waarbij twee kuisen vrouwen een schoondochter aanraden om te hertrouwen:

(...) Cheng Shifang 程世芳 huwde met mevrouw Zhang 张氏. Kort erna werden de schoonvader en Shifang ernstig ziek en ze stierven kort na elkaar. Zhang was toen pas 25 jaar, haar zoontje Rusong 汝松 was twee jaar oud. *Haar grootschoonmoeder*²¹⁸, *mevrouw Fan 范氏, en haar schoonmoeder, mevrouw Li 李氏, raadden haar aan te hertrouwen.* Mevrouw Zhang zwoer echter tot de dood trouw te blijven (...)²¹⁹.

Er zijn ook verschillende voorbeelden terug te vinden van zowel schoon- als geboortefamilies die een weduwe dwingen om te hertrouwen²²⁰. Dit betekent echter niet dat deze weduwe enkel

²¹⁵ JT, p.(14) (Qing, Jiangning). Ook: FF, p.418, mevrouw Chen 陈氏, echtgenote van Lin Chao 林焯 (Ming, Min); FF, p.460, mevrouw Lin 林氏, echtgenote van Luo Xingyao 罗兴尧 (Qing, Houguan); FF, p.534, mevrouw Lin 林氏, echtgenote van Zheng Liangzhu 郑良柱 (Ming, Luoyuan); FF, p.548, mevrouw Zhang 张氏, echtgenote van Chen Ansheng 陈安生 (Ming, Fuqing); TX, p.93 (7), mevrouw Xu 徐氏, echtgenote van Li Guojun 李国俊 (Ming)

²¹⁶ FF, p.419 (Ming, Min)

²¹⁷ FFa, pp.298-299 (6-7) (Ming). In het totaal heb ik zes relazen gevonden waarbij een weduwe werd geholpen door een vreemde. (Zie bijlage 2, tabel 2)

²¹⁸ Haar schoonmoeders schoonmoeder

²¹⁹ CX, p.473 (6), (Ming). Ook: CX, p.474 (7), mevrouw Li 栗氏, concubine van Lu Jun 卢俊: de eerste vrouw raadt haar aan te hertrouwen (Qing)

²²⁰ CX, p.477 (13), mevrouw Wang 王氏, echtgenote van Zhuang Erfang 庄而芳 (Qing); TX, p.92 (5), mevrouw Gao 高氏, tweede echtgenote van Sun Sanyu 孙三余 (Ming)

de keuze had tussen hertrouwen of zelfmoord plegen, zoals T'ien beweert²²¹. Het is wel zo dat een weduwe vaak reageerde door zichzelf te verminken²²², om zo haar vastberadenheid te tonen. Dit is ook een optie die T'ien reeds vermeldde:

Mevrouw Dong 董氏, echtgenote van Chen Wanfu 陈万夫, was 23 toen ze weduwe werd. Haar zoon was pas drie jaar, en haar schoonzussen bespotten haar²²³, daarom *sneed ze met een mes haar twee oren af* om haar eed (van kuisheid) duidelijk te maken, en ze leed een bitter leven van ongeveer 40 jaar²²⁴.

In de lokale geschiedenissen worden echter ook andere, minder gruwelijke opties opgegeven: wanneer het de eigen familie van de weduwe is die haar dwingt te hertrouwen, kan ze ervoor kiezen nooit meer terug te gaan naar haar geboortedorp:

Mevrouw Zheng 郑氏, echtgenote van Chen Daoyuan 陈道元. Daoyuan was ernstig ziek toen hun huwelijk werd onderhandeld. Op het moment dat Zheng in het huwelijk was getreden, stierf hij. *Haar ouders wilden haar dwingen om te hertrouwen*, verschillende keren probeerden ze haar te misleiden zodat ze zou terugkeren. Zheng zwoer kuis te blijven en *keerde haar hele leven niet meer terug naar haar ouderlijke huis* (...) ze werd 80 jaar²²⁵.

Wang Jinjie 王锦姐, echtgenote van Lin Rizhi 林日至, was 27 toen ze weduwe werd. *Haar oudere broer wou haar dwingen om te hertrouwen*, maar ze weigerde en *is niet meer persoonlijk naar huis gegaan. Ze zwoer om tot haar dood nooit meer naar huis te gaan*, en is ongeveer 20 jaar kuis gebleven²²⁶.

Sommige vrouwen konden in dit soort benarde situaties heel ingenieus uit de hoek komen:

Lin Yigu 林益姑 huwde met Wei Yingzhi 魏应誌 toen ze negentien was. Niet lang erna stierf Yingzhi. *Haar vader had medelijden met haar omdat ze zo jong was en wou dat ze hertrouwde*. Toen ze dit hoorde, probeerde ze zich op te hangen, maar zonder succes. *Vervolgens deed ze alsof ze gek was*. Toen ze 50 jaar was, zei ze: "Mijn eed (van kuisheid) is reeds volbracht²²⁷, ik hoef nu niet meer gek te zijn". Ze werd 81 jaar²²⁸.

Een andere mooie reactie komt van Huang Yuzhen 黄玉真, al zal ze dit waarschijnlijk niet zelf gezegd hebben:

Huang Yuzhen huwde met Wu Congwen 吴聪温 (.), maar nog geen drie jaar later stierf haar echtgenoot. Ze had geen zonen, knipte haar haren af en zwoer tot het einde van haar leven trouw te blijven. Toen haar ouders haar eed wilden verbreken, zei ze wenend: *"Dat waardoor de mensen zich onderscheiden van de beesten, is doordat ze vertrouwen*

²²¹ T'ien, 1988, p.32

²²² De meest voorkomende verminkingen zijn: afsnijden van vingers, oren, neus en haren. Soms wordt ook de term *huirong* 毁容 gebruikt, wat 'het gezicht verminken' betekent.

²²³ Hierin zit de connotatie dat ze niet geloven dat ze kuis zal blijven.

²²⁴ *FF*, p.419 (Ming, Min)

²²⁵ *FF*, p.504 (Ming, Changle)

²²⁶ *FF*, p.517 (Qing, Lianjiang). Ook: *CX*, p.476 (12), mevrouw Han 韩氏, echtgenote van Guo Feng 郭凤 (Qing)

²²⁷ Volgens Mann was 50 jaar een formeel keerpunt voor vrouwen; het betekende het einde van hun vruchtbaarheid. (Mann, 1997, pp.66-67)

²²⁸ *FF*, p.491 (Qing, Gutian)

en rechtvaardigheid kennen. Mijn echtgenoot is vandaag gestorven, zijn vlees is nog niet koud en jullie denken reeds aan ontrouw, zelfs honden en zwijnen verdienen dit niet²²⁹, ik sterf nog liever.” Haar ouders begrepen dat ze onvermurwbaar was en gehoorzaamden haar. Ze bleef 71 jaar kuis²³⁰.

Een laatste belangrijke opmerking is dat vrouwen binnen dezelfde familie ook andere keuzes konden maken. De redenen hiervoor zijn echter moeilijk te achterhalen. Waarschijnlijk had het te maken met de positie van de vrouwen. Zo beweert Mann dat er geen of weinig druk bestond op weduwen van jongere broers van de overleden echtgenoot om ook kuis te blijven. Eens er binnen de familie een kleinzoon was en iemand die voor de schoonouders en de kleinzoon kon zorgen (meestal de echtgenote van de oudste zoon), was het praktisch gezien niet meer nodig om andere kuise weduwen binnen de familie te hebben. Dit lijkt in sommige gevallen inderdaad zo:

Liu Aijie 刘艾姐, echtgenote van Qian Xuefu 钱学甫, was 24 toen ze weduwe werd. Ze had geen zonen. Plots stierf ook de jongere broer van de echtgenoot, die had een zoon. *Zijn vrouw hertrouwde*, waarna Liu die zoon opvoedde als haar eigen zoon en haar schoonmoeder getrouw diende. Liu werd 72 jaar²³¹.

Toch zijn er ook veel weduwen terug te vinden die wel een oudere broer hadden en toch kuis bleven²³². Ook hier moeten dus andere redenen meegespeeld hebben, die we niet allemaal via de lokale geschiedenissen kunnen achterhalen. Eén belangrijke reden was volgens mij de relatie die deze vrouwen onderling hadden. Zoals we in voorgaande voorbeelden konden zien, speelden de vrouwen in de buurt van de weduwe vaak een belangrijke rol in de uiteindelijke beslissing om kuis te blijven.

Uit dit deel kunnen we besluiten dat weduwen, volgens de overgeleverde relazen, vaak op steun van naasten konden rekenen. In eerste instantie van hun schoonfamilie en meer bepaald van hun schoonmoeder en hun lotgenoten, maar daarnaast ook van hun eigen familie. Slechts zelden konden ze hulp van buitenstaanders verwachten. In nood waren ze dus grotendeels afhankelijk van hun (vrouwelijke) familieleden. T'ien zijn radicale stelling dat weduwen altijd hinder ondervonden van hun familieleden moet dus genuanceerd worden. In zijn onderzoek komen vaak mannen aan bod, terwijl we uit deze voorbeelden zien dat het vooral vrouwen waren die elkaar sterk konden beïnvloeden. Dit is een deel van het verhaal dat T'ien niet veel aan bod liet komen in zijn betoog. Aan de andere kant kwam het ook veel voor dat deze

²²⁹ Dit is een tentatieve vertaling, de karakters waren onduidelijk. Volgens mijn opzoekingen kon er “...殆狗彘之不若矣...” gestaan hebben.

²³⁰ *NX*, p.876 (Ming)

²³¹ *FF*, p.501 (Qing, Minqing). Toch waren er ook uitzonderingen waarbij een jongere schoonzus kuis bleef en een oudere haar kinderen aan haar jongere schoonzus overliet en hertrouwde: *FF*, p.419, mevrouw Lin 林氏, echtgenote van Zheng Keng 郑铿 (Ming, Min)

²³² Zie noot 141; *CX*, p.473 (6), mevrouw Li 李氏, echtgenote van Zhu Yu 朱俞 (Ming)

weduwen door hun (schoon)familie gedwongen werden om te hertrouwen, maar ook dan hoefden ze zich hier niet bij neer te leggen. T'ien laat uitschijnen dat zelfmoord de enige uitweg was voor weduwen die onder druk werden gezet om te hertrouwen, vooral indien ze niet op hulp van hun eigen familie konden rekenen²³³. Uit dit deel kunnen we echter afleiden dat zelfmoord zeker niet de enige optie was in deze situatie. De weduwe kon op verschillende manieren reageren: als het haar schoonfamilie was, kon ze haar vastberadenheid tonen door zich te verminken. Als het haar eigen familie was, kon ze ervoor kiezen om nooit meer naar huis terug te keren. Dit zijn duidelijke keuzes die een weduwe kan maken, zij het binnen een beperkt kader. Vooral het voorbeeld van de vrouw die deed alsof ze gek was geworden, toont ons dat sommige vrouwen ook binnen een beklemmend ideaalbeeld methoden vonden om hun wil door te drijven.

²³³ T'ien, 1988, p.32

5. Conclusie

De bedoeling van deze verhandeling was niet enkel om de problematiek van zelfmoord bij weduwen in Ming en Qing te schetsen, maar vooral om een aanvulling te bieden op de onderzoeken die, naar mijn mening, te veel focussen op weduwen die zelfmoord pleegden. Vooral T'ien Ju-k'ang geeft, aan de hand van lokale geschiedenissen, eerder de negatieve kanten van het leven van de weduwen weer, en negeert andere bevindingen die zijn uitspraken kunnen nuanceren. Verschillende onderzoekers hadden reeds opgemerkt dat de motieven van de weduwen zelf om zelfmoord te plegen veelzijdig en ingewikkeld waren. Zo speelden het confucianisme en het volksgeloof, evenals economische en familiale omstandigheden een rol bij de beslissing van de weduwe om al dan niet zelfmoord te plegen. Bovendien is het zeer moeilijk om uit te maken in hoeverre deze weduwen nu echt zelf beslisten om zelfmoord te plegen. Om een beter begrip te krijgen van wat deze weduwen belangrijk vonden, ging ik opnieuw op zoek naar wat er in de lokale geschiedenissen over hen geschreven staat. Bovendien focust mijn onderzoek op de woorden van de weduwen zelf en op de woorden van anderen, om zo andere aspecten, die door T'ien over het hoofd gezien werden, beter in kaart te brengen. Omdat het materiaal over vrouwen die zelfmoord pleegden te eenzijdig bleek, verschoof ik mijn aandacht naar de vrouwen die, al dan niet na een mislukte zelfmoordpoging, ervoor kozen kuis te blijven. Daarbij stelde ik me twee grote vragen: was een weduwe zo machteloos als T'ien in zijn onderzoek liet uitschijnen, en hoeveel invloed konden anderen hebben op de beslissing die de weduwe nam door al dan niet hun steun te verlenen. Verder probeerde deze verhandeling de weduwe binnen een netwerk van relaties te plaatsen, en gingen we op zoek naar de macht en onmacht die vrouwen binnen deze relaties hadden.

Wanneer we de woorden van de weduwe zelf onderzochten, zagen we dat ze vooral kuis bleef om een zoon op te voeden of om haar schoonouders te verzorgen. Ondanks de beperkingen die de dominante ideologie aan de weduwe oplegde, had ze volgens de lokale geschiedenissen een aantal middelen tot haar beschikking om haar positie te verstevigen: adoptie, een concubine nemen voor haar schoonvader of verwijzen naar de opvoedings- of verzorgingstaak. De weduwe bleek dus niet zo machteloos als T'ien ze had voorgesteld. We onderzochten ook wat anderen rond de weduwe te zeggen hadden. Daaruit bleek dat heel wat weduwen door (vrouwelijke) familieleden aangemoedigd werden om te blijven leven, soms rechtstreeks door te verwijzen naar de opvoedings- en/of verzorgingstaak, soms via toelating voor adoptie. Indien de schoonfamilie om welke reden dan ook deze taak niet op zich kon nemen, kon de weduwe vaak terecht bij haar eigen familie. Soms kreeg ze zelfs (financiële) steun van

buitenstaanders. Ook aan deze positieve invloed van anderen heeft T'ien weinig aandacht gegeven. Vooral de steun van lotgenoten is een belangrijke factor in het leven van deze weduwen, en mag dus niet over het hoofd gezien worden. En zelfs in de andere gevallen, als de weduwe nergens steun kon verwachten, was zelfmoord niet de enige uitweg, zoals T'ien in zijn onderzoek liet uitschijnen. Uit de lokale geschiedenissen bleek dat ze zichzelf kon verminken of besluiten om nooit meer terug te keren naar haar eigen familie (indien zij het waren die haar wilden hertrouwen). Een ingenieuzere oplossing was om te doen alsof ze gek was.

Algemeen kunnen we opmerken dat T'ien door zijn focus op weduwen die zelfmoord pleegden, een te eenzijdig en negatief beeld weergaf van de situatie. Dit beeld konden we nuanceren door ook de vrouwen die kuis bleven nader te bekijken. Om niet in de val te trappen alles te positief voor te stellen, bleven we vergelijken met de bevindingen van andere auteurs (waaronder T'ien) binnen hetzelfde studieveld. Uit het onderzoek bleek dat een weduwe, zij het binnen het strikte kader van de kuisheidscultus, deels haar eigen lot kon bepalen. Bovendien bezaten niet alleen weduwen, maar ook de vrouwen rondom hen een vorm van verdoken macht, die het verschil tussen leven en dood kon betekenen. We mogen echter niet vergeten dat de 'macht' van de vrouwen die we hier onderzochten steeds binnen een beperkt sociaal kader werd uitgevoerd.

Tenslotte merken we nog op dat de lokale geschiedenissen op zich niet voldoende informatie bevatten om alle situaties goed te kunnen begrijpen. Dit onderzoek zal in de toekomst dus zeker nog aangevuld moeten worden met andere bronnen. Laat ons toch hopen dat dit onderzoek een eerste stap zet om toekomstige zwart-wit voorstellingen te vermijden, door aan te nemen dat, hoewel weduwen in die tijd zeker niet in totale vrijheid leefden, ze ook niet in totale onvrijheid leefden.